DE NIEUWE STEM

2

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
ACHTSTE JAARGANG / FEBRUARI 1953

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / H. J. POS / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM
voor Vlaanderen: MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS
voor Indonesië: SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO
vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen: LOU LICHTVELD
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Hogereinde 19, Ouderkerk a. d. Amstel. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELDBIBLIOTHEEK

AMSTERDAM	ANTWERPEN
Admiraal de Ruyterweg 545	Lange Koepoortstraat 2
Giro 1677	Giro 316339
Rotterdamse Bank, Amsterdam	Kredietbank, Antwerpen

INHOUD

ANTHONIE DONKER, Aftocht 65
M. NIJHOFF, The Mother the Wife (vert. Agatha Seger) 66
ELDERT WILLEMS, Waddeneiland 67
JAN ROMEIN, De Garoeda broedt. Indonesische indrukken (slot) 69
ELISABETH AUGUSTIN, Marianne (tweede fragment uit Labyrinth) 86
J. VAN WAGENINGEN, Jodenrijm 96
L. v. d. LAND, Het anti-semitisch karakter van het Praags proces 99
G. J. RESINK, Verzen uit Bali 110
JAN VAN ZUTPHEN, Uit felbewogen tijd 111
GEORGETTE SWAENEPOEL, De waarachtigheid van mémoires . . . 117
KORT BESTEK 120
BONAE LITTERAE en EX LIBRIS 123

Anthonie Donker

AFTOCHT

Ter gedachtenis van M. Nijhoff

Vannacht heeft mij de wind wakker gewaaid.
Hij sloeg tegen de ramen wild alarm:
De bliksem heeft een sterke weggemaaid,
Die onweerstaanbaar was en rijk en arm,

Eenzaam, gelukkig, kind, man en soldaat.
Slechts één zo boordevol van dood en leven,
Vermetel tot zijn aftocht, is in staat
Zingend te gaan en zonder afscheid nemen.

Hij is reeds ver, ginds tussen hoge wolken,
Verwisselend van gedaante, voor het laatst.
Maar hij draagt zorg dat uit de duistre kolken
Als zij zich sluiten gaan, zijn lied weerkaatst.

M. Nijhoff

THE MOTHER THE WIFE

I went to Bommel to behold the Bridge,
I saw the new one, — both the opposite
that seemed to shun each other once, but which
now had become good neighbours over tide.—

And after tea, some minutes, lying near
in waving grass, the landscape far en wide,
filling my heart and head, sounding I hear
out from Infinity a song of pride.

It was a woman and the ship on which she stood
came slowly through the bridge, down with the stream,
she was alone on deck, close to the helm her foot,

I heard her singing, psalms, as in a dream...
O God, I thought, might that my mother be...
Praise Him, she sang, His Hand is guiding thee.

Vert. Agatha Seger

DE MOEDER DE VROUW

Ik ging naar Bommel om de brug te zien —
ik zag de nieuwe brug — twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden
worden weer buren — een minuut of tien

dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd —
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.

Het was een vrouw, het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,

en wat zij zong, hoorde ik dat psalmen waren —
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer —
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.

Eldert Willems

WADDENEILAND

Het water van de zee ligt
laag hier, dun overglijden
de golven en ondiep
midden op zee staan uit
de donkere fuiken, zwart duiken
er zwarte aalscholvers.

De hond van de storm blaft
hard, de kudde der golven
dringt door het gat opgejaagd
rusteloos springend tussen de
eilanden, wit slaat schuim
op de rand van de zandplaat.

Paarden nevelig op de
zandvlakte jagen zij voort
rood is het zand, in de storm
verstuiven de duinen
dof wegkloppende hoeven
het water komt op het wad.

Roestbruine holle weiden
oplopend tegen de lucht
de grond gekarteld en aan-
gevreten van gaten, rood
staat een paardje grazend
in de late woestijn van de zon.

Verblindend oog van het duister
zoekende helwitte spin
draait, loerend rond, uit de
lucht gevangen zwermen
zij aan, te pletter dood
de vogels tegen de toren.

De lampen der mensen doven
de oosterschaal van de lucht
verbleekt, kaal licht valt
over de toren, wit in de morgen
verschrikt op de dode
lichamen van vogels.

Donkere dennenspiegel
water weerkaatst in banen
amberen kleur en het zwart
der dodemansven, blank
baadt zij de welvende schouders
de zwaan die zingt in de nacht.

De putten gedempt der ziel
klein stadje gebogen, een schelp
in het duin, het water omspoelt
gekarteld de rand en ruisen
de wind in de zeehoorn
ruisend rimpelend gezang.

Omsingeld tussen het water
de kimmen zijn helder, uit zee
verrijst de scherpe streep
van het strand, verweerd en wit
uitgebeten de duinen
krommen de rug in de wind.

Jan Romein

DE GAROEDA BROEDT

INDONESISCHE INDRUKKEN

IV

Sociale Problematiek

De grootste, de beslissende fout, die de Nederlandse „Indië-kenners" steeds gemaakt hebben, is ongetwijfeld de onderschatting van de omvang en diepgang der nationale beweging geweest. Vóór '40 heeft dat tot „onaangenaamheden" geleid, die vermeden hadden kunnen worden; daarna had het onvermijdelijke gevolgen, die voor de Nederlandse belangen ronduit funest geworden zijn. Men heeft Indonesiërs in leidende posities in het leger gewantrouwd en is veel te aarzelend en te laat tot algemene dienstplicht overgegaan, met het gevolg dat Indonesië zelf in '42 geen hand uitstak ter verdediging tegen de Japanse agressie. De jammerlijke ineenstorting van de „Nederlandse" verdediging, die daarvan weer het gevolg was, heeft het Nederlands gezag met één slag verbrijzeld. En was het nog maar zo, dat Nederland in '45 getoond had, die les geleerd te hebben, maar het tegendeel was het geval. Zelfs de revolutie van '45 heeft het niet van zijn ingekankerde dwaling kunnen genezen. Tot '47 heeft het erin volhard, gelijk de beide „politionele acties" kunnen getuigen. Want al is het wellicht waar, dat men zonder inmenging van buiten, de Republiek toentertijd onder de voet had kunnen lopen — aan de wil tot het nodige geweld heeft het althans niet ontbroken — men zou de overwinning der nationale beweging op de duur toch niet hebben kunnen tegenhouden: daarvoor staat de geschiedenis in de andere ex-koloniale Aziatische landen borg.

Een zo hardnekkige vergissing moet een oorzaak hebben. Die is er ook. Het is de numerieke zwakte en de — destijds — ideologische onrijpheid van de Indonesische bourgeoisie als klasse. Alleen zij die de geschiedenis van Azië sinds de eeuwwisseling iets meer dan oppervlakkig kenden en die tegelijk onbevangen genoeg waren, om te kunnen inzien dat het hoogtepunt van het kolonialisme onherroepelijk voorbij was, waren in staat om te begrijpen, dat *ondanks* die zwakte en onrijpheid de nationale bevrijding van Indonesië door de geschiedenis op haar agenda was geplaatst. Zij alleen konden de paradox aan, dat

onder gunstige omstandigheden — en die waren er in '45 — een bourgeois-revolutie kon slagen, ook, om zo te zeggen, zonder bourgeoisie, zij het dan met steun — maar die was er ook in datzelfde '45 — van groepen arbeiders, boeren, semi-intellectuelen en jeugd.

Numerieke zwakte en ideologische onrijpheid van de Indonesische burgerij. Het zijn kwalen, die met de dag genezen, maar die nog niet genezen zijn. En die ook niet helemaal zullen genezen, nu die revolutie in het midden en niet aan het begin onzer eeuw heeft plaats moeten vinden, d.w.z. in een tijd, waarin geen enkele massa nog een puur-burgerlijk bewind verdraagt.

Die zwakte en onrijpheid van de Indonesische bourgeoisie, die zij nooit meer geheel zal overwinnen — niet omdat deze haar van nature eigen zijn, maar omdat de massa met háár eisen te dicht op haar volgt: vandaar haar vrees voor de Sobsi, bepalen haar „gespletenheid" in het sociale vlak: zich uitbreidend en zich ontwikkelend, moet zij tegelijk de massa achter haar — de arbeiders en zelfs de boeren — ontwikkelen en, die ontwikkelend, zichzelf als klasse overbodig maken en opheffen.

Deze „gespletenheid" van de Indonesische bourgeoisie is dus allerminst een toevallig verschijnsel. Zij ligt in het heden, in het late ogenblik waarin zij aan de macht kwam. Haar zwakte en onrijpheid, die er oorzaak van zijn, is al evenmin toevallig. Deze hebben twee duidelijk-aanwijsbare oorzaken in het verleden. Het zijn de Nederlanders en de Chinezen.

De Nederlanders hebben indertijd in Indonesië alles zelf gedaan. Dat bracht zo hun brave degelijkheid mee — en de vrees van alle heersers voor invloed der overheersten. Zij deden het op een bepaalde manier nog goed ook — voorzover n.l. Indonesische belangen de Nederlandse niet in de weg stonden — maar het gevolg was in elk geval dat er op een enkele regent na, nauwelijks één Indonesiër in een positie kwam, waarin hij welk zelfstandig beleid ook kon leren. Hoe heel anders hebben de Engelsen het in India aangepakt! Minder degelijk en onverschilliger dan de Nederlanders hebben zij destijds in India er zich toe bepaald, de top te beheersen, maar in tegenstelling tot de Nederlandse „deugd" had de Engelse „ondeugd" tot gevolg, dat er in India een zelfs in verhouding tot de bevolking talrijke klasse van geschoolde ambtenaren en intellectuelen klaar stond om de zaken voort te zetten, toen ook daar het klokje van gehoorzaamheid voor de overheersers sloeg.

De tweede, nog ingrijpender oorzaak van de kwalen der Indonesische bourgeoisie ligt in de aanwezigheid van het numeriek-sterke en econo-

misch actieve contingent Chinezen, te sterker en te actiever, omdat zij — en van Nederlands standpunt terecht — gedurende het hele koloniale tijdperk de bescherming van het gouvernement hebben genoten. Om te ervaren, hoezeer de Chinezen, niet met opzet, want ze zijn niet boosaardiger dan andere mensen, maar door hun bloot er-zijn, als het ware de levenssappen aan de Indonesische bourgeoisie hebben onttrokken, behoeft men slechts door onverschillig welke Indonesische stad te dwalen: de meeste winkels worden gedreven door Chinezen, die daarin even handig als ijverig zijn. En wie wat dieper kijkt, ziet al gauw dat ook van tal van bedrijven de afzet in diezelfde vlugge en nijvere handen geraakt. Niet altijd tot voordeel van de bevolking. Zo wordt, om één voorbeeld te noemen, in de buurt van Brastagi door de Batakkers veel kool verbouwd, maar de winstgevende handel erin naar de Overwal, is geheel in handen van in Medan gevestigde Chinese kongsies. Dreigen de Batakkers er te veel aan te verdienen, dan houdt deze tussenhandel de waar vast, tot de gevraagde prijs hun weer beter zint.

Het Chinezen-probleem van Indonesië is sociaal leerzaam. Ook nog in een ander opzicht. Men had kunnen verwachten, dat toen de beschermende hand van het Nederlands-Indische gouvernement van hen afgetrokken werd, doordat dit in zijn geheel verdween, de Indonesische regering, die daarvoor in de plaats kwam, een pogrom-politiek tegen de Chinese minderheid, zoal niet gelast dan toch toegelaten zou hebben, op dezelfde manier waarop de voormalige Oost-europese regeringen populair probeerden te worden door aldus het gelijksoortige Jodenvraagstuk op te lossen. Maar weinig daarvan is gebeurd. In de radicale faze van de revolutie zijn de rijke Chinezen uit het Jogja'se verdreven en op West-Java zijn er inderdaad enige honderden vermoord, maar de regering stond daar buiten. Dit feit alleen reeds bewijst dat de spreekwoordelijke zachtmoedigheid van de Javaan niet alleen een functie van zijn vroegere feodale lijdzaamheid is geweest: hij blijkt echt verdraagzaam, zoals trouwens ook de Nederlandse minderheid nog elke dag ervaart, terwijl de minderheid van Arabieren — hoewel ook zij meest handelaren zijn — uit religieuze motieven kan men gissen — zelfs in zeker aanzien staat. Ik wil daarmee niet zeggen, dat nu *elke* discriminatie van die minderheden ontbreekt. Een vreemdeling is nog geen „warga negara" (staatsburger) en een „warga negara" nog geen „warga negara asli" (autochthoon staatsburger). Maar al is Indonesië dan zelfs in dit opzicht nog geen paradijs, voor de meeste andere staten zou het wat dat betreft, toch een voorbeeld zijn.

Het zal na het bovenstaande niemand meer verwonderen, dat een

van de grootste sociale moeilijkheden, waarmee de jonge staat nog heeft te kampen, haar gebrek aan geschoolde krachten op elk gebied is. Ook waar de hoogste leiding het beste voor heeft, kan zij daardoor die goede bedoelingen nog niet steeds in de praktijk omzetten. Een tweede oorzaak hiervan is, dat nog niet altijd de beste man op de — voor hem — beste plaats zit. Nog teveel geldt het voor hen die plaatsen te vergeven hebben als plicht, in de eerste plaats familieleden te helpen. Dat is geen corruptie, maar oud gedragspatroon, ook in China bijv. nog lang niet overwonnen. Trouwens, laat ik niet in westerse hovaardij vervallen. Wij hebben wel het goede beginsel: de juiste man op de juiste plaats. Maar handelen wij steeds naar dat beginsel?

Bedenkt men dit alles, dan bewondert men wat wel tot stand komt. Leimena bijv. is een minister van volksgezondheid, die de meeste landen Indonesië kunnen benijden — een film van het sociale werk dat onder zijn leiding verricht wordt, maakt diepe indruk — maar veel van wat hij tot stand bracht, dreigt weer verloren te gaan zowel door nog steeds te geringe voeding — bloedarmoede bijv. is een normaal verschijnsel — als ook door afneming van het aantal artsen: als er 15 medici afstuderen, zoals in '51, is dat niet eens voldoende om het jaarlijks verlies door vertrek, ouderdom of sterfte te compenseren. Het streven naar sociale verbetering, ook op ander dan medisch gebied, is echter over het algemeen wel zó ernstig, dat men niet anders verwachten kan of het moet op de duur resultaat afwerpen. Zo bezochten wij in Kaliurang een „verbeterhuis", waar jonge delinquenten op dat moment bezig waren terrasvisvijvers aan te leggen; de jongens zagen er goed gekleed, goed gevoed en opgewekt uit; het toezicht leek mild en de geest die er heerste zou men zich in al dergelijke inrichtingen wensen. Tot zover over de burgerij en wat daarmee samenhing.

In een land waar deze numeriek zwak is, kan ook de arbeidersklasse, die tegelijk met haar opgroeit, niet sterk zijn. Indonesië kent nog geen beroepstelling, maar die heeft men ook niet nodig om vast te stellen, dat tegenover het aantal boeren dat der arbeiders in het niet valt. Waarbij nog komt, dat de meesten daarvan óók nog boer zijn — en dat niet alleen op de ondernemingen, maar ook nog wel in de stedelijke bedrijven en zelfs in de havens; boer, of toch op zijn minst nog door familiebanden — die hier nog strak zijn — zeer nauw met de boerenstand verbonden. Net als ditzelfde verschijnsel voor de Russische arbeidersklasse van vóór de revolutie in zijn sociale strijd een bron was van kracht en tegelijk van zwakte, lijkt het dat in Indonesië ook. De kracht komt hieruit voort, dat zij een uitwijkmogelijkheid hebben door terug-

keer naar het platteland; daardoor wordt echter tevens de zwakte veroorzaakt: een soldaat strijdt feller als hij met zijn rug tegen de muur moet vechten, dan wanneer hij weet nog te kunnen ontvluchten. Dat de Indonesische arbeider desondanks zich de rijst niet meer uit het pisangblad laat eten, maar zich terdege van zijn rechten bewust is, bewijst het feit, dat men in bourgeoiskringen zijn vakbeweging steeds weer van „scherpslijperij", ja zelfs van „nihilisme" beticht, die zelfs een gevaarlijker verschijnsel genoemd wordt dan de onveiligheid.

Blijken de arbeiders dus wel degelijk door de revolutionnaire gedachte gegrepen, van de overgrote massa der boeren kan men dat niet zeggen. De revolutie heeft de desa niet of nauwelijks beroerd. In de eerste jaren na '45 is het weliswaar tamelijk veelvuldig voorgekomen dat boeren gehuurd ondernemersland bezet en onder elkaar verdeeld hebben, maar zij hebben er zich zonder veel verzet ook weer van laten verdrijven, toen de regering oordeelde, dat dit de export-belangen van het land zou schaden. Zo althans was het op Java; op Sumatra verwacht men, naar het schijnt met reden, heel wat meer moeilijkheden op dit punt. Desondanks kan men zeggen, dat in de desa over het algemeen het ouderwets-religieus gezag van de hadji nog ongebroken schijnt te zijn. De geest van het nieuwe heeft wel een aantal desa-bewoners aangetast, die ontevreden met het bestaande, naar de steden zijn getrokken. Maar door het zo goed als ontbreken van grote bedrijven waar zij onderdak konden vinden, heeft dat geen ander gevolg gehad, dan dat zij daar het leger der werklozen zijn komen vergroten.

Die betrekkelijke onberoerdheid van het Indonesische dorp in tegenstelling tot de agrarische revolutie in de rest van Azië, met name in China, laat zich tamelijk eenvoudig verklaren. In Indonesië overweegt klein grondbezit: (gemiddeld ruim één bahoe = 0,7 ha). En al zegt een gemiddelde weinig omtrent de uitersten, als het zó laag is als hier laat het naar beide kanten weinig speling. In elk geval ontbrak en ontbreekt er een groot grondbezit, waarvan de eigenaar tegelijk persoonlijke macht over de pachter — en diens vrouw en kinderen — heeft. Op wie moest de Javaanse tani zijn armoede wreken? Er was geen grootgrondbezitter als in China of India, zelfs nauwelijks een koelak, een zeer rijke boer, als in het oude Rusland. Er bestond — en bestaat — evenmin een echte dorpsbourgeoisie. De eigenaars van de dorpsindustrieën die er overal uitgeoefend worden: kalkbranderijtjes, steen- en pannefabriekjes, pottenbakkerijtjes, textiel- en pajongbedrijfjes, hoeden- en mandenvlechterijtjes, strootjes- en „echte" sigarettendraaierijtjes, eenvoudige hout- en ijzerbewerking steken sociaal te weinig boven

de tani uit om hun haat tot zich te trekken. In de kampong en de desa leeft men nog volgens het oude Aziatische en ook middeleeuws-Europese, in één woord volgens het Algemeen Menselijk Patroon: niet méér werken dan nodig is voor het naakte voortbestaan en verder lijdzaam berusten in de — blijkbaar — onvermijdelijke armoede.

Voor de overgrote meerderheid van de Indonesische bevolking, laat ons zeggen, voor 70 van de 80 millioen, kan, naar onze mening, de toestand niet wezenlijk verbeteren, tenzij te eniger tijd — moge het niet te lang duren — het grootse plan van stapel loopt, waarvan wij in ons vorige hoofdstuk spraken. Maar juist het feit, dat de nood voor de tani zo hoog gestegen is, verlevendigt ook de hoop dat deze zich daarvan bewust wordt, zich organiseert en door politieke machtsvorming mede de grondtrekken bepaalt van het plan dat ook zijn redding betekent. Tot iets van die aard zal welke Indonesische regering ook moeten komen; goedschiks of kwaadschiks. Dat lijkt zeker, maar even zeker lijkt, dat als voor de Javaanse boer in het bizonder en voor de Indonesische boer in het algemeen, de voorwaarden van stoffelijke en geestelijke vooruitgang eenmaal zullen zijn geschapen, de menselijke beschaving nog veel te verwachten zal hebben van dit menselijk zo bizonder waardevolle „materiaal". Men behoeft hen slechts goed aan te zien om dit vertrouwen te krijgen.

V

Culturele Problematiek. 1

Kunst en literatuur

Het vorige, vierde hoofdstuk heb ik geëindigd met als mijn verwachting uit te spreken, dat Indonesië aan de toekomstige beschaving der mensheid nog belangrijke bijdragen leveren zal, mits de voornaamste voorwaarde daartoe: massale welvaart, eenmaal vervuld zal zijn.

Natuurlijk berustte die uitspraak niet alleen op het zo intelligente en open gelaat. Ook van de „gewone" Javaan of Sumatraan. Het is weliswaar inderdaad waar, volgens mij, dat men de goede hoedanigheden van hoofd en hart opvallend vaak van deze gezichten aflezen kan — de beroemde „oosterse geslotenheid" is blijkbaar slechts een functie van uit onderworpenheid voortgekomen wantrouwen tegen de „belanda" als overheerser — maar als er dit alleen was, zou het nochtans een te

smalle basis zijn om zo hoge hoop op te bouwen.

Er is dan ook meer. Het valt evenzeer op — om vooreerst nog in het zuiver-menselijke te blijven, hoe zeldzaam goed, op Java in elk geval, de verhouding tussen ouders en hun jonge kinderen is. Hoe kunt U dat weten?, zal de man der strenge westerse wetenschap misschien vragen. Wel, heel eenvoudig: men ziet nooit een moeder of vader hun kind slaan; men ziet zelfs nooit een kind slaan en hoort er maar bij hoge uitzondering een berispen. Ik kreeg de indruk, dat de jonge kinderen, tot hun vierde of vijfde jaar ongeveer, in volledige vrijheid worden opgevoed. Iedereen, die ik daarnaar vroeg, bevestigde die indruk. Een Nederlands medicus, een chirurg, wist uit eigen, soms moeilijke ervaring het meest krasse staaltje van die kindervrijheid te noemen: hij kon tot een operatie niet overgaan indien niet, behalve de ouders, ook het kind zelf zijn toestemming daartoe gegeven had. Laat dat zich niet overreden, dan zeggen ook de ouders: neen. Dit respect voor de persoonlijkheid ook in het kleine kind is trouwens geenszins in strijd met literatuur over volken, die nog dichter dan de Indonesiër leven bij wat ik het Algemeen Menselijk Patroon heb genoemd. Ziet men nu anderzijds, in volslagen tegenstelling met die volstrekte vrijheid van het jonge kind, de even volstrekte zelfbeheersing van de volwassen Javaan — deze gaat zover, dat een belanda die zich laat gaan, zich daarmee alleen maar belachelijk maakt — dan begint men te begrijpen, dat in deze maatschappij een stille maar gestage sociale tucht heerst, waar men in het Westen geen weet meer van heeft, doch waar daar elk kind van zes zich zonder het te weten of te willen, vanzelf aan onderwerpt. Het komt mij voor, dat men voor de ware beschaving moeilijk een gunstiger voedingsbodem kan wensen.

Dit is eigenlijk ook al bewezen. Geen Europeaan, hoe bot en zelfingenomen ook, of hij is ergens toch wel onder de indruk gekomen van de oud-Javaanse cultuur. Ik heb van meer dan één eenvoudige boeren- of arbeidersjongen uit Nederland gehoord, die als soldaat in Indonesië geweest was — en dus de Indonesiër, zij het dan buiten beider schuld, niet van de prettigste kant had leren kennen — die, terug in zijn vaderland, „heimwee" had naar het Indonesische land en het Indonesische volk, en er waren er zelfs bij die geestdriftig werden als men met hen over Javaanse kunst sprak. En nu is het wel waar, dat de moderne Indonesische cultuur de lijn van de oude niet kan voortzetten — men kan geen fabriek bouwen op de fundamenten van een tempel — het is even waar dat de Javaan reeds eenmaal heeft bewezen, bizonder kunst- en cultuurgevoelig te zijn.

In dit laatste, vijfde hoofdstuk, wil ik mij met die moderne Indonesische cultuur, met kunst en literatuur, onderwijs en wetenschap en hun problematiek in dit tijdsgewricht bezig houden. Ik pretendeer niet, daarin meer te geven dan ik in de vorige hoofdstukken van deze reeks gegeven heb. Ook hier gaat het niet om een overzicht, — ik zou er hier nog minder toe in staat zijn — slechts om mijn vele, maar toch vluchtige, onvermijdelijkerwijs en jammer genoeg al te vluchtige indrukken; ook hier gegroepeerd om wat mij toescheen de kernproblematiek van het hele tegenwoordige Indonesische leven te zijn: de gespletenheid.

Ik rangschik die indrukken daarom ook naar dat criterium, te beginnen bij de minst gespleten cultuuruiting, d.i. die welke nog het meest bij de traditie aanknoopt of waarin deze zelfs nog ongebroken voortleeft: de sierkunst, om te eindigen bij de wetenschap, die het verst van de traditie verwijderd, ja zonder traditie, haar beoefenaren het meest „splijt".

De sierkunst, zei ik, leeft nog het meest uit en in de traditie. In de vervaardiging van het befaamde Jogja-zilver te Kota Gede, in de houtsnijkunst van Japara, in weefsels, de gebatikte en geïkatte kaïns, in het snijwerk van de wajangpoppen, in de vlecht-techniek van manden, tassen, schalen en hoeden op Borneo met name, leeft nog het oude, soliede vakmanschap van wat het Frans zo typisch de „artisan" noemt, van de handwerker, die tegelijk kunstenaar is. Wij zouden het dagelijks kunnen ervaren, als wij de zilveren bestekken met inscriptie, ons door Curatoren en Senaat van de Gadjah Mada Universiteit te Jogja als souvenir geschonken ook dagelijks durfden te gebruiken. Ook hier niettemin toch al een begin van „splijting": niet de kunstvaardigheid gaat achteruit, maar wel de afzetmogelijkheid. Het bedrukken van het katoen benadert het batikken al zo dicht, dat de oude techniek, als onnodig duur, haar zin gaat verliezen; voor het Jogja-zilver wordt de grondstof schaars en kostbaar en zijn de kopers beperkt.

En waar nog genoeg kopers voor zijn, daar dreigt het bederf juist van die kant. Wij hebben op Java in menig huis beeldjes van Balinese houtsnijders zien prijken: maar onder die vele nauwelijks één waarbij wij de verleiding voelden opkomen, het mee te nemen. Op Bali zelf — ik neem het gaarne aan — zullen nog mooie genoeg zijn en ook nu nog gemaakt worden en wat het Instituut voor de Tropen aan Balinese kunst nog heeft, heeft men in Augustus '52 op de tentoonstelling nog kunnen zien en bewonderen, — dat het m.i. teruggegeven behoort te worden is een ander hoofdstuk. Maar wat op Bali voor de export — en dan speciaal voor die naar Amerika — geproduceerd wordt, is, naar

mijn smaak, maakwerk dat helaas het goede begint te overwoekeren: dat geldt voor de schilderijen niet minder dan voor de beelden.

Kortom, zelfs hier, ondanks het feit dat de traditie er nog leeft, ja juist omdat zij er leeft, en de sierkunst de aansluiting bij het heden dreigt te missen, zal de overheid moeten ingrijpen, de „spleet" moeten dichten. Doet zij dat niet, neemt zij niet op de een of andere wijze, het behoud en de voortzetting van de Indonesische sierkunst op in het grootse plan voor massa-welvaart, waarover wij in ons derde hoofdstuk naar aanleiding van de economische problematiek gesproken hebben, dan lijkt ook dit misschien bescheiden, maar in die bescheidenheid zo gaaf stuk beschaving op de duur tot roemloze ondergang gedoemd.

In Oud-Java waren gamelan-en-dans even onafscheidelijk met elkander verbonden als het wajangspel en zijn muzikale begeleiding, ja beide kunstuitingen waren tenslotte één, gebed als zij beide waren in de religieus-sacrale sfeer. Er is ook geen twijfel aan of zowel gamelan als dans en wajang leven nog in alle lagen van de bevolking. Een Javaanse predikant, die de Gereformeerde Kerk in Midden-Java dient, heeft mij zelf vertelt, hoe hij krachtens zijn nieuw geloof de wajang als werelds verwerpend, nochtans eens weer een wajang-voorstelling had bezocht... „en toen heeft hij er een week lang over gesproken", vulde de dominese aan. De dansen, vroeger alleen door hofdienaren en -dienaressen uitgevoerd, worden nu door studenten en zelfs door schoolkinderen gedanst.

De vormen van alle drie — van dans, wajang en gamelan — zijn echter in feite zó door de feodale traditie gebonden, dat men zich moeilijk kan voorstellen, hoe zij zich moeten vernieuwen. Toch schijnen er mogelijkheden te zijn. Als meer „eeuwenoude" gebruiken en gewoonten blijken ook zij bij nader onderzoek toch niet zó onveranderlijk als het eerst leek. De wajang blijkt aanpassingsmogelijkheden te hebben in de van ouds er bijhorende clowneske scènes, die de 'dalang' de gelegenheid bieden zelfs hoogst actuele politieke en sociale toespelingen in de overigens traditionele tekst in te vlechten. Ook het gamelan-orkest laat de musici blijkbaar genoeg speling om tot op zekere hoogte eigen gevoelens tot musicale uitdrukking te brengen, terwijl ook de dans tenslotte, hoe traditioneel ook, toch niet volstrekt verstard is, zeker de Soendanese en de Balinese niet, vooral daar en dan niet, waar en wanneer zij zich naar de toneelkant toe heeft ontwikkeld.

Desondanks kan men zich niet ontveinzen, dat alle drie, muziek, dans en toneel diepgaander wijziging behoeven en in de toekomst nog meer zullen behoeven om opnieuw spiegeling van het Indonesische leven te worden, zoals zij dat eens waren. Men vindt dan ook moderne

Indonesische musici, die geheel naar westerse trant componeren. Wat ik daarvan hoorde, op een dies van de literaire faculteit der studenten te Djakarta, leek nog niet boven het peil der pure imitatie uit. Men ziet hier verlangend uit naar een Glinka — om een mij bekend voorbeeld te nemen uit een verwante situatie —, Glinka de eerste Russische musicus van internationaal formaat, die, geschoold in het Westen, nochtans echt-Russische muziek schreef. Een Indonesische Glinka echter lijkt nog niet te zien. Maar dit weinige wil — ik mag het nog wel eens herhalen, want het geldt evenzeer voor wat ik al gezegd heb als voor wat ik nog zal zeggen — geen oordeel zijn, het is een indruk, meer niet.

Zo heb ik mij ook een indruk gevormd of beter: onwillekeurig gekregen, van de moderne beeldende kunst van Indonesië. Van de beeldhouwkunst is mijn kennis te gering om zelfs een indruk te mogen heten. Zij is — van die van Bali dan afgezien — beperkt tot Hendra's standbeeld van wijlen generaal Sudirman te Jogja en enkele los langs de weg van Jogja naar Kaliurang staande behouwen steenklompen, die zo vaag en verweerd al waren, dat ik ze eerst voor oud hield, maar die bij navraag uit het atelier afkomstig bleken van de beeldhouwer die een paar meter van de weg afwoonde. Iets meer zag ik van het werk der schilders, gedeeltelijk uit afbeeldingen, gedeeltelijk uit wat mij op de tekenafdeling van de Technische Hogeschool in Bandung verteld en getoond werd, gedeeltelijk tenslotte uit een door Moh. Said in zijn Taman-Siswa-school te Djakarta georganiseerde tentoonstelling, waarvoor wij de uitnodiging om de opening bij te wonen, dankbaar aanvaard hebben. Het is interessant te zien, hoe al deze jonge schilders, voorafgegaan door Affandi, S. Soedjojono e.a., geheel uitgaande van westerse techniek — hier kòn eenvoudig de oud-Javaanse schilderkunst geen uitgangspunt zijn — nochtans als zonen der nationale revolutie, trachten eigen wezen uit te drukken. Maar juist omdat zij dit bewust pogen, ziet men hier duidelijk de „gespletenheid", die het thema vormt, waarop deze vijf hoofdstukken slechts evenzoveel variaties zijn. Het westerse spreekt vooralsnog onmiskenbaar luider dan het eigene. Maar deze jonge mensen weten dat en daarom zoeken zij naarstig, en dat is, moet men zeggen, ook het enige wat zij kunnen doen en dat is toch al veel. Als ze mij vroegen, kon ik niet anders dan met het bijbelwoord antwoorden: „zoekt en gij zult vinden".

Even „gespleten" is de literatuur, die evenmin als de schilderkunst kon aanknopen bij de magisch-sacrale traditie der oud-Javaanse letterkunde, op misschien een enkel motief na, dubbelzinnig genoeg om een moderne behandeling te verdragen. De dichtkunst schijnt gemakke-

lijker nieuwe inhouden en vormen te vinden dan het proza, want terwijl de eerste al op prestaties kan bogen die er wezen mogen — ik denk aan het werk van Chairil Anwar — is ons althans een literair proza-werk van internationaal formaat niet bekend.

Ongetwijfeld is aan die moeizame geboorte van een moderne Indonesische letterkunde het taalprobleem mede schuldig. In het Javaans schrijven gaat niet meer aan, in het Nederlands al evenmin en zo is men aangewezen op de „Bahasa Indonesia", die nog een taal in wording is niet alleen — dat zou het ergste niet zijn — maar die voor de Javaan althans toch ook een vreemde taal is, al is zij dan met de zijne verwant. Een Indonesische schrijfster, een Javaanse, heeft ons toevertrouwd, dat zij, als oefening, kinderverhalen in het Indonesisch — probeert te schrijven, maar dat, als zij zich werkelijk uiten wil, steeds het Nederlands het eerste is, dat haar voor de geest komt. Ook deze wond echter zullen tijd en inspanning helen. Ook het Nederlands, zo heb ik haar pogen te troosten, heeft men eens voor de hogere cultuuruitingen geschikt moeten *maken* en voor de jongste generatie, die nu al het Indonesisch op de lagere school wordt bijgebracht, zal het al niet meer de moeilijkheden bieden, waarmee zij nog te worstelen heeft.

Zoals in de muziek op een Glinka, zo is in de literatuur het wachten — maar het actief wachten — op een Poesjkin, de eerste grote, echt-Russische dichter en prozaïst uit het begin der vorige eeuw, die het eigen Russische leven leefde en bezong, om tenslotte weer, boven dat eigene uit, algemeen menselijk, universeel te worden. Zover is het nog niet. Verre daarvan. Hoe moeilijk de dichters het hebben in deze situatie, bewijst het tragisch einde van Anwar: hij doodde zichzelf; verdronken kan men zeggen, in de stroom van zijn tijd. De vegerige achtergrond van het portret dat Baharoedin in '48 van de dichter Asroel Sani schilderde, — een goed staal tevens van wat de moderne Indonesische schilderkunst op dit gebied vermag — symboliseert (onbewust?) dat extreem-bewogen zoeken naar de adequate uitdrukking van het eigene in het heden.

V

Culturele Problematiek. 2

Onderwijs en wetenschap

Is het de schoolmeester in mij, die maakt dat ik deze beschouwingen over de problematiek van het tegenwoordige Indonesië niet kan beëindigen zonder ook mijn indrukken van het Indonesische onderwijs weer te geven; de schoolmeester, die immers als zodanig niets belangrijker acht dan de school? Is het de bewustzijnsverenging van de geleerde, die elke uiting over de cultuur van een land hopeloos onvolledig vindt als niet ook de stand van de wetenschap in de beschouwing betrokken is? Ik geloof het niet. Ik meen dat er objectieve redenen genoeg zijn om dit laatste artikel de dubbele lengte van de vorige toe te delen en alsnog afzonderlijk te handelen over Indonesisch onderwijs en Indonesische wetenschap. Een waarlijk moderne staat immers als de Republiek Indonesia zijn of toch worden wil, is ondenkbaar zonder een tot in onderdelen doordacht, evenwichtig uitgewerkt en overal in den lande toegepast onderwijsprogram. Geen burger in een moderne maatschappij kan het stellen zonder lezen, schrijven, rekenen, de grondbeginselen van natuur- en werktuigkunde en enige kennis van de aardrijkskunde en de geschiedenis op zijn minst van het eigen land; kortom zonder de basis ener algemene vorming, die hij zich op een lagere school verwerven moet. Niet alleen zij immers die hogerop willen, hebben deze grondslag nodig om verder te kunnen komen, ook de toekomstige arbeider behoeft hem, al was het alleen maar om van bovenaf gegeven adviezen voor zinrijke werkverdeling en verhoogde productie te kunnen begrijpen en opvolgen, ook de boerenzoon of -dochter zelfs en dat om dezelfde reden. Want het kenmerk van een moderne maatschappij, in tegenstelling tot dat van de traditionele, is nu juist, dat het niet langer voldoende is, de arbeid te verrichten zoals vader of moeder hem hebben verricht, maar om nieuwe arbeidsmethoden te vinden en de achtergeblevenen te overreden, die te volgen. Ook een democratie tenslotte, of zij nu burgerlijk of socialistisch is, kan op de duur in een staat niet functioneren zonder kennis, en kennis kan niet verkregen worden zonder onderwijs.

En de wetenschap? Zij lijkt velen nog overbodig; op haar best een middel tot veredeling van het leven, op de wijze van de kunst, op haar ergst, een middel tot een ontoelaatbaar zich verheven voelen boven het

gemeen. Zij is, zeker, ook deze beide, zij kan dat althans zijn. Maar het is in de moderne maatschappij haar wezen niet. Daar heeft zij twee onvervangbare functies: Ten eerste die maatschappij de middelen tot verdere ontwikkeling te verschaffen, ten tweede het onderwijs voor verstarring en versterf te behoeden, door het steeds met nieuwe gegevens, nieuwe technieken en nieuwe methoden te voeden. Ik zeg dit niet zo maar, ik zeg dit in antwoord op vragen van Indonesische studenten, wie de zin der wetenschap nog niet duidelijk was, maar die intelligent genoeg waren om te vermoeden, dat zij er een moet hebben en die er, terecht, behoefte aan hadden, die zin te kennen, om de voortdurende inspanning en het niet-versagende geduld te kunnen opbrengen, nodig al om de wetenschap te beoefenen, laat staan om haar verder te brengen.

De Indonesische regering, die eerste-rangsfiguren onder haar leden telt, weet dit alles zeer wel. Zij doet al het mogelijke, om het net van lagere scholen uit te breiden over heel de immense archipel, voor welks materiële en geestelijke ontwikkeling zij de verantwoordelijkheid draagt. Gemakkelijk is die taak niet. Als het Nederlands-Indisch gouvernement namelijk iets verwaarloosd heeft — en het heeft veel verwaarloosd — dan is het wel het lager onderwijs. De Indonesische regering streeft nu naar beter — wat niet zeggen wil dat zij het reeds bereikt heeft. Maar zij streeft dan toch, niet alleen naar uitbreiding van het aantal lagere scholen, maar ook naar verlenging van de schoolduur van vier tot zes jaar, terwijl zij tevens het analfabetisme onder de volwassenen te lijf gaat. Particulier initiatief werkt daar ook aan. Wat ik daarvan gezien heb, beantwoordt niet aan mijn, misschien te hoog gespannen verwachtingen. Er waren bijv. in Bandung enkele dames, Indonesische en Hollandse, die zich onledig hielden met het opleiden van moeders met de bedoeling dat deze hun kinderen zouden leren lezen. Maar zelf geleerd hebben om te lezen is nog iets anders dan het weer anderen te leren. Dat is ook een vak dat men niet één, twee, drie leert. En er was, kort voor mijn komst, een Amerikaanse zendingsman geweest, die als een komeet over alle landen van Z.O. Azië geschoten was, in 24 uur een leesmethode ontwikkelde voor elke taal, die hij niet kende en dan weer even snel verdwenen als hij gekomen was. Ik kan mij van die methode, hoe goed bedoeld misschien, moeilijk blijvend resultaat beloven, te minder omdat het vrij zinloos schijnt, iemand te leren lezen zonder er tegelijk voor te zorgen, dat hij dan ook lectuur heeft die hij begrijpen kan en waarin hij belang stelt. Wil men de ondanks alle moeilijkheden op dit gebied bereikte vooruitgang in cijfers voor zich zien? Laten we dan zeggen, dat, terwijl vóór '45 schraal

10% der bevolking kon lezen en schrijven, dit percentage inmiddels tot ongeveer 25% is opgevoerd. Een begin nog maar als men wil, maar dan toch een goed begin en dat is, ook hier, het halve werk. De menselijke zucht tot navolging staat er borg voor, dat als eenmaal de éne helft van een bevolking de 'toverkunst' van lezen en schrijven machtig is, de andere helft niet wil achterblijven.

Zou men mogen oordelen naar de opgaven voor het eindexamen, dan zou het middelbaar onderwijs in Indonesië, niet alleen op de enkele z.g. concordante scholen, die nog over zijn, op internationaal peil staan. Hieruit blijkt wel, dat men de norm wil hooghouden, maar dat nochtans de praktijk daar — uitzonderingen daargelaten — beneden blijft, blijkt wel uit de klacht, dat vele studenten niet in staat zijn, het toch bescheiden universitaire onderwijs te volgen. Die uitzonderingen zijn er echter niettemin, want wat *ik* zag van de wijze waarop dat eindexamenwerk gemaakt werd, viel niet tegen. Wat anders weer is het peil van het lerarencorps. Men werkt er nog — en moet er ook wel werken — met vele half- en ongeschoolde krachten. Onder mijn studenten bijvoorbeeld waren de meesten tegelijk leraar. Het is — de goede niet te na gesproken — niet moeilijk van die ongeschiktheid staaltjes te noemen, die ook de meest welwillende beoordelaar de wenkbrauwen doet fronsen als hij er al niet bij in de lach schiet. Het is zelfs al te gemakkelijk, want het spreekt toch vanzelf dat een land, dat drie en een half jaar lang een vreemde bezetting heeft moeten verduren, en dat vervolgens nog eens zo'n tijd oorlog met zijn vroegere overheerser heeft moeten voeren en zich toen vrijwel geheel op eigen krachten zag aangewezen, die tevoren overal buiten gehouden waren, het spreekt vanzelf — zeg ik — dat een dergelijk land niet in weer drie en een half jaar over het apparaat en het lerarencorps beschikt, nodig voor het middelbaar onderwijs van een bevolking van 80 of — om Java alleen te noemen — 50 millioen mensen. Het enige wat ik van nabij gezien heb echter — de opleiding voor leraren M.O.-Geschiedenis, was meer dan bevredigend: zij was in volledig bevoegde handen, zo los, als het kon, van de Europese en aangepast, zover als nodig was, aan de Aziatische beschavingskring en eer ruimer dan minder ruim dan die in Nederland.

Fragmentair als mijn kennis van alle in deze reeks besproken onderwerpen, of zij nu op menselijk, op politiek, op economisch, op sociaal of op cultureel gebied liggen, is ook die van het universitaire leven en de wetenschapsbeoefening in het huidige Indonesië. Mijn indruk ervan is gunstig en ongunstig tegelijk. Ongunstig, veelal tenminste, wanneer men uitsluitend let op wat op het ogenblik op univer-

sitair terrein gepresteerd wordt of binnenkort gepresteerd zal worden, gunstig daarentegen indien men let — en dat alleen lijkt in de gegeven situatie zinrijk — op de richting waarin het hoger onderwijs zich lijkt te bewegen. Er is, onmiskenbaar, de ernstige wil om op internationaal niveau te komen en dat lijkt het voornaamste. Ook hier immers geldt, dat er een weg is, waar een wil is. Ik wil daarmee niet zeggen, dat ik een onafgebroken ontwikkeling naar een hoger niveau verwacht. Integendeel: alles overwegende en niets verbloemende, lijkt het mij eerder onvermijdelijk, dat het universitaire peil eerst nog wat omlaag zal gaan — en dat niet door eigen tekorten zozeer, als wel doordat het middelbaar onderwijs vermoedelijk eerst nog wat zakken zal, tengevolge van het reeds besproken tekort aan geschoolde leraren; hetgeen weer onvermijdelijk een wat lager peil van de eerste-jaarsstudenten zal meebrengen. Dat dal zal echter niet diep zijn en de tocht er door niet lang behoeven te duren. Tengevolge van de zorg der regering voor het lager onderwijs immers, waarover wij spraken, zal ook het peil van de middelbare scholier weer snel stijgen en wanneer de universiteit en de M.O.-opleiding dan terzelfdertijd voor voldoend geschoolde leraren in een voldoend aantal zorgt, dan zal ook de eerste-jaarsstudent het universitaire onderwijs met meer vrucht kunnen volgen dan in de eerstkomende jaren nog het geval zal zijn.

Zelfs over dat peil, zoals het nu is, valt, voorzover mijn ervaring reikt, niet alleen maar te klagen. Drie even-onvoldoenden op 25 tentamens: men zou willen dat dit resultaat overal als normaal kon worden beschouwd: het is immers eer boven normaal, temeer omdat de stof uitgebreid en moeilijk was en ik, ofschoon tot concessies bereid, die niet heb behoeven te doen. Ik zou soortgelijke uitspraken kunnen aanhalen van Nederlandse hoogleraren in Bandung. Ook zij waren, zij het dan wellicht niet in dezelfde mate als ik, die — ik erken het — er onder zeer bizondere omstandigheden heb mogen werken, getroffen door de blijken van onverflauwde belangstelling der studenten. Ook daar waren er die maar één ding in het hoofd hadden: leren. Leren en nog eens leren ten bate van de opbouw van hun land en de ontwikkeling van hun volk. Ook dit zeg ik niet zo maar. Bij een kleine enquête onder de ongeveer twintig historische studenten van Jogja, waarbij een antwoord verlangd werd op de vraag, waarom zij geschiedenis studeerden, werd in meerderheid die dienst aan land en volk als de beweegreden opgegeven.

Ik weet heel goed dat dit niet normatief is. Ik weet heel goed, dat de meeste studenten in een land dat nog geen wetenschapstraditie kent

— trouwens is het elders wel zo heel anders? — studeren, om voor zichzelf een goede baan in een van de hoofdplaatsen te verwerven. Maar, hoezeer dan niet normatief: dat onbaatzuchtiger streven *is* er dan toch. Men onderschatte de ernst en de kracht van dit dienstmotief dan ook niet, doch onderschatte nog minder de moeilijkheden waarop deze studenten bij de uitvoering van dit voornemen stuiten. Vaak wat ouder, d.w.z. getrouwd en met kinderen gezegend, vrijwel steeds zonder eigen bestaansmiddelen, daardoor vrijwel steeds een betrekking naast de studie, vrijwel steeds een tekort aan vooropleiding, weinig boeken, bijna geen in het Indonesisch, en in het geheel geen tijdschriften. En veelal gebrek aan leiding. Neemt men tenslotte daarbij in aanmerking, dat zij op een enkele uitzondering na opgegroeid zijn volgens een maatschappelijk patroon dat voortdurende arbeidsinspanning als het tegendeel van vanzelfsprekend beschouwt, dan zal men, hoop ik, met mij deze nadelen van nu in een toekomstig voordeel zien verkeren. Ik bedoel, dat men dan deze studenten eer boven dan beneden de gemiddelde Europese student zal stellen en op grond daarvan alleen reeds aan de toekomst van de Indonesiche universitaire gemeenschap allerminst wanhopen.

En tenslotte de wetenschapsbeoefening zelf? De moeilijkheden voor de Indonesische professoren zijn ten dele dezelfde als die waarmee hun studenten te kampen hebben; men kan ze samenvatten in de woorden: gebrek aan apparatuur en gebrek aan arbeidsmogelijkheden. Van het eerste kan men zich nergens beter overtuigen dan in Jogja, waar anders dan in Djakarta, Bandung of Bogor het hele apparaat van de grond af aan moest worden opgebouwd. De jonge ex-sultan heeft er in zijn moderniteit en liberaliteit terreinen en gebouwen van de kraton ter beschikking van de Universiteit gesteld. Zo is de instrumentmakerij er onder gebracht in het voormalige verblijf van de kroonprins. Men ziet er in een hoek geschoven nog een kunstig gesneden praalbed staan met staatsiekussens en al en, slechts door een manshoog schot daarvan gescheiden, zijn oudere studenten en arbeiders bezig de instrumenten te maken, waarmee de jongeren natuur- en scheikunde moeten leren.

Met het gebrek aan arbeidsmogelijkheden doel ik op het feit, dat de meeste hoogleraren twee, zo geen drie vakken tegelijk moeten doceren en dat aan een universiteit waarvan de afdelingen nog verspreid liggen. Menig hoogleraar uit Djakarta vertoeft van de vier weken er één in Jogja, van die van Jogja gaat er een aantal enkele dagen in de maand naar Surabaja om daar in twee dagen twaalf uur les te geven. Zij gaan met het vliegtuig, jawel, maar ondertussen: de tijd, die zij nog

zouden over hebben om te studeren, gaat daarmee verloren.

Zo zou er reden zijn om de Indonesische hooglearen te beklagen, als er niet tegelijk reden was om ze te benijden. Beklagen om de opgesomde bezwaren die zij bij de uitoefening van een altijd al moeilijke taak ondervinden, maar benijden tegelijk om de grootse taak, die zij voor zich moeten zien, als zij maar enige fantasie bij hun zenuwslopend dagwerk overhouden. Is er, zo zullen zij zich in hun spaarzame vrije ogenblikken voorhouden, is er heerlijker taak, dan leergierige studenten in een wetenschap in te leiden, en zeker dan wanneer men die kan vervullen in het bewustzijn, dat elk dier studenten, eenmaal afgestudeerd, land en volk verder zal brengen, hoe weinig ook? En zij zullen zichzelf op die vraag antwoorden: neen, heerlijker, dankbaarder taak bestaat er niet.

Dat geldt de hoogleraar als opvoeder. Maar hoe staat het met hem als beoefenaar der wetenschap? Hier staat hij — een enkeling als de oude Hoesein Djajadiningrat uitgezonderd — nog aan het begin. Ik zie intussen geen enkele reden, waarom op de duur — zij het hier dan op de lange duur: zij die geloven haasten niet — er geen wetenschap, geestelijke zowel als exacte, in Indonesië zou worden beoefend, die haar eigenaardige bijdrage zou leveren tot de internationale wetenschap. De wel zeer echte belangstelling van de studenten, die ik er een kwartaal lang slechts, maar intensief les mocht geven, moge dan vooralsnog de voornaamste waarborg daarvoor zijn, men kan terecht vragen: is er beter waarborg denkbaar? Zeker zullen zich de bezwaren voorlopig blijven opstapelen — hoog en onverwacht als Indonesië's vulkanen uit de vlakte rijzen. Maar als men bedenkt, wanneer het mij geoorloofd is, een mij vertrouwde vergelijking te gebruiken, voor welke moeilijkheden de Nederlandse wetenschap in de beginjaren van de Nederlandse Republiek gestaan heeft — en nochtans heeft overwonnen, dan kan men de gegronde hoop koesteren, dat ook de Indonesische Republiek ze zal overwinnen. En dat zelfs in korter tijd, omdat men tegenwoordig, anders dan vroeger, een dergelijke taak overzien kan en bewust maatregelen kan treffen om haar program te vervullen. Op lange zicht bekeken, als eenmaal de wonden van het verleden geheeld en de armoede en achterlijkheid overwonnen zullen zijn, zijn de mogelijkheden in Azië groter, ligt de toekomst er opener dan in Europa.

Elisabeth Augustin

MARIANNE

Een tweede fragment uit de roman „Labyrint"

Droom... werkelijkheid... ik weet het niet meer. Alles vloeit in elkaar over. Het is ook niet nodig het te weten. Werkelijkheid is wat wij hevig ondergaan, wat invloed op ons heeft, ons verandert. Waar het zich afspeelt, buiten ons of binnen in ons, wat doet 't er toe. Zou ik mijn ogen meer vertrouwen dan mijn gevoelens, mijn innerlijke gewaarwordingen? Ik heb geen keus meer. Binnen en buiten zijn één geworden: ervaren werkelijkheid. Het heeft geen doel zich te verzetten. Wat zou verzet baten tegenover het lot? Al houdt men zich nog zo kalm, het ontdekt ons toch en doet met ons wat het wil. Of had ik nog dieper moeten weg schuilen in een hoek? Had ik niet moeten opstaan toen Paul het mij vroeg, had ik moeten weigeren met hem mee te rijden? Het leken onschuldige uitstapjes te zijn waartoe hij me overhaalde. Hij bedoelde het zo goed. Hij hield mijn bedaardheid, mijn berusten in het onherroepelijke voor gedeprimeerdheid en wilde mij afleiding verschaffen. En ik van mijn kant wilde hem bewijzen dat ik niet verdrietig was. Alleen om die reden spande ik me in, deed ik mijn best om op te staan en me aan te kleden. In bed had ik me goed gevoeld. Zodra ik op ging zitten, werd alles zwart voor mijn ogen. Toen ik de voeten op de grond zette en probeerde op te staan, moest ik me aan Paul vastklampen. Ik voelde me als na een langdurige ziekte of na een operatie. Dat Paul schrok en me overreden wou weer te gaan liggen, spoorde me juist aan mij nog meer moeite te geven. Ik wilde niet dat hij zou veronderstellen dat verdriet of wanhoop me zozeer hadden aangegrepen en verzwakt. Ik wilde hem bewijzen dat ik gezond was en er alles voor over had zijn wensen te vervullen. Ik was immers zo blij dat tussen ons alles weer was zoals vroeger, dat hij zoveel begrip had getoond. Blij en dankbaar. Ik had niet veel tegen hem hoeven te zeggen, na mijn eerste woorden al liet hij me niet verder praten. Sindsdien heeft hij me zijn bezorgdheid, zijn tederheid laten voelen zoals hij zelfs in het begin van ons huwelijk en tijdens mijn zwangerschappen niet heeft gedaan en stellig ook niet heeft kunnen doen. Hij is veranderd. Sinds het verdwijnen van Doortje is hij veranderd.

Tijdens onze eerste uitstapjes gebeurde er niets. Het weer was zeldzaam mooi voor dit jaargetijde. Ik heb in dit land trouwens nog nooit

zo lange perioden van droogte en windstilte meegemaakt als de laatste weken. De buitenlucht deed mij inderdaad goed, ik knapte zo gauw op, dat ik de tweede of derde keer al zonder vreemde hulp de trap af kon gaan. Zodra ik me frisser voelde, nam ik op verzoek van Paul mijn schetsboek en schilderkist mee en tekende en maakte een paar kleurenstudies naar de natuur. En hoewel ik het terwille van Paul deed, had ik er toch zelf plezier in na zo lange tijd. Paul scheen in mijn realistisch tekenen een bewijs te zien voor mijn genezing. Hij bleef, terwijl ik werkte, in de auto zitten of wachtte in een café geduldig tot ik klaar was. Hij liet zich alles tonen en blijkbaar beviel het hem.

Hoe had enige verdenking in mij op kunnen komen toen hij op een dag inplaats van de gebruikelijke autorit een boottocht voorstelde! En hijzelf vermoedde natuurlijk evenmin wat dit uitstapje voor gevolgen zou kunnen hebben. Hij ondernam het terwille van mij, omdat ik verzot ben op het water.

Op de boot had ik dan feitelijk moeten merken dat er iets aan de hand was. Of was het soms niet ongewoon dat het juist de enige neger aan boord was die de datum noemde en dat hij het zo opvallend deed en juist op het moment waarop hij langs mij liep?

Ik had er geen erg in. Ik had die twee onder de andere passagiers, die instapten, opgemerkt. Een fatterige neger en een koket halfbloedmeisje. Ik lette op hen omdat ze dwaas lachten en, in de Engelse taal, hard praatten. En toen vielen mij de handen van de neger op die hij op de schouders van het meisje had gelegd, want de huid onder zijn vingernagels was licht. Licht roze. En terwijl ik er nog naar keek, hoorde ik hem gichelen en met zonderlinge nadruk zeggen: *the seventh of September.*

Die datum hield mijn gedachten bezig. Zeven September. Wat was dat voor een dag? Een of andere betekenis moest die datum toch wel hebben. Was het de datum van die dag, was het net zeven September? Maar waarom viel mij de datum op, waarom beklemtoonde de neger hem zo?

Ik zat er over te piekeren. De betekenis ervan schoot mij pas te binnen toen de boot al een eind op weg was. Zeven September, papa's sterfdag! Zes jaar lang ben ik elk jaar op die dag naar het kerkhof gegaan en dit keer had ik het vergeten. Wanneer de neger de datum niet had genoemd, niet op die opvallende wijze had genoemd, zou ik niet aan de betekenis van die dag hebben gedacht. Ik heb me de laatste tijd niet meer om data bekommerd, wist nauwelijks welke maand en welk jaar het was.

Voor het eerst sinds het verdwijnen van Doortje werd ik onrustig. Wanneer ik er nu aan terug denk, dan valt het mij op dat mij vlak voor haar verdwijnen eenzelfde onrust overkwam. Alleen met dat verschil, dat toen van begin af aan alles duidelijker was. Toen ik van de jonge Vlaamse hoorde dat haar dochtertje haast verdronken was, moest ik meteen aan Doortje denken en werd ik als door een vreemde wil naar haar toegedreven. Op die zevende September op de boot voelde ik geen vrees, had ik geen voorgevoelens. Ik hield het echter niet langer uit op de houten bank naast Paul, in de tamelijk kleine bedompte ruimte. We voeren langs weilanden waarop zwartwit en bruinwit gevlekte koeien weidden. Ze stonden zo stil dat ik de indruk kreeg langs schilderijen te glijden. Bonte prentbriefkaarten. Ik kon niet blijven zitten. Mij was opeens te moede alsof ik daar al uren zat zonder me te verroeren, zonder te ademen, zelf slechts een figuur uit een geschilderd landschap. Ik probeerde op te staan en het lukte. Ik ging naar het ijzeren trapje waarop enkele jongelui in windjekkers hurkten. Eén speelde op een mondorgel, jammerlijk vals. Na een poos herkende ik de melodie. Ik ging eveneens op een tree van de trap zitten, boven de jonge trekkers, en staarde op het water terwijl ik de woorden van het liedje mee neuriede. Pas later werd ik mij er van bewust dat het een Duits lied was geweest, dat ik Duitse woorden had gezongen. *Sag mir das Wort das so gern ich gehört, lang lang ists her, lang lang ists her*... De door het varen veroorzaakte luchtstroom streek als een liefkozing langs mijn gezicht. Op het water zag ik niets anders dan een schommelende weerspiegeling van de zon. De witte gloed van de zon, in talloze scherven weerkaatst, zo fel, zo vlijmend dat mijn ogen begonnen te branden. Het langzame varen en het jengelende mondorgel maakten mij wee. Ik ging terug naar Paul en vroeg hem bij de eerstvolgende aanlegplaats met mij uit te stappen en met de trein naar Amsterdam terug te gaan.

Paul kon niet weten waarom ik zo ongedurig was. Maar veronderstellende dat ik me niet goed voelde, gaf hij toe. We reden met de trein terug en ik liet hem alleen naar huis gaan terwijl ik de tram nam naar het kerkhof.

Evenals anders stond ook nu weer het bloemenkarretje voor de ingang. In afgebladderde geëmailleerde kannen en roestige blikken stonden er witte rozen, asters en chrysanten. Ik kocht een bos rozen, keek even naar de molen naast het kerkhof, waarvan de wieken draaiden, en opende het ijzeren hek.

Precies zoals de vorige keren herinnerde ik me op de hoek voor de

kleine kapel het ogenblik waarop ik daar samen met mama, Paul en de dominee had gestaan voor de begrafenis van papa. Mama zag er moe uit en verlept. Maar ze glimlachte tegen me om mij gerust te stellen, toen de kist langs ons werd gedragen. Ik ben er haar altijd dankbaar voor geweest dat ze zich zo goed beheerste en mij niet snikkend omhelsde.

Langzaam liep ik op het smalle grindpad langs de familiegraven, die met grote stenen platen zijn bedekt, soms ook door een ijzeren hek zijn afgesloten. Hier en daar staat binnen de tralies een treures of treurwilg. Op het pad en op de graven lagen die dag al gele bladeren. Ik herkende de zerken. Op één liggen twee in elkaar gestrengelde handen, op een ander een lijvig opengeslagen boek met uitgebeitelde letters, zwart van het stof. Er zijn marmeren platen met zilveren palmtakken en andere waarop achter glas een of twee vergeelde fotografieën prijken. Hier rust onze lieve moeder Josephine Katharina Alida van Schagen weduwe van Petrus Jacobus Elderman geboren... Hier rusten in God onze beminde onvergetelijke ouders en grootouders Petronella Johanna Versteeg—Van den Bergh en Alexander Versteeg Pzn. gestorven... *Piae memoriae...*

Ik kwam langs de kindergraven en herinnerde mij de stenen engel die er op een voetstuk knielt en op wiens zedig dichtgevouwen vleugels in de winter de sneeuw ligt als watten op de takken van een Kerstboom. *Wer, wenn ich schrie, hörte mich denn aus der Engel Ordnungen,* flitste het door mijn gedachten. En vervolgens, en daar moest ik, met die vredig vrome kindergrafengel voor m'n ogen, bijna om lachen: *Ein jeder Engel ist schrecklich.*

Enkele graven verder zag ik de stenen duif die mij vaak is opgevallen. Ook haar zag ik onder de sneeuw, wonderlijk veranderd. Dat was in die Februari waarin ik tot aan mijn knieën in de sneeuw wegzakte en de grafsteen van papa niet kon vinden. Toen, op de verjaardag van papa, was ik met koorts thuis gekomen en had weken lang ziek te bed gelegen.

Ik telde de grafrijen achter de kindergraven en wilde het paadje ingaan dat langs het graf van papa leidt, toen ik een donkere gestalte op mij af zag komen. Ik zag dat de vrouw uit de richting van het graf kwam dat ik net had willen opzoeken. Maar ik zou kunnen zweren dat ik ook toen nog niets vermoedde. Wel voelde ik mij wat beklemd. Maar dit gevoel van beklemdheid heb ik op het kerkhof altijd. Achteraf verwondert het mij zelfs, dat het deze keer, toen ik langs de kindergraven liep, niet heviger was dan anders. Voor zover ik me kan herinneren heb ik bij het zien van de kleine grafheuvels helemaal niet aan Doortje ge-

dacht. Ik was niet verdrietig, ik liet me door de sfeer van het kerkhof niet terneer drukken. Enigszins spottend dacht ik dat een kerkhof niets anders is dan een mestvaalt vol rommel. Hier heeft de tijd geen invloed meer, dacht ik, hier staat de klok stil of werd zelfs achteruit gezet, tientallen jaren achteruit. Op zijn hoogst in een uitdragerij zou men in onze tijd nog zo veel prullaria bij elkaar kunnen vinden. En waarom juist op het kerkhof? Enkel ten gevolge van een slecht geweten. Op het kerkhof durven de mensen niet ongelovig te zijn, niet sceptisch, niet nuchter zakelijk zoals binnen hun woningen, op straat, in hun zaken en kantoren. Hier waar hun doden liggen, de slachtoffers van hun liefdeloosheid, de zinnebeelden van hun verzuimen, hier kunnen ze zich niet devoot en kinderlijk genoeg voordoen. Hier laden ze alle afval af die uit hun kindsheid over is gebleven, alle resten van de sentimentaliteit en bijgelovigheid der vorige eeuw die hun moeders hen nog met haar melk hebben ingegeven.

En ikzelf? Waarvoor breng ik bloemen naar het graf van papa wanneer ik niet geloof in de onsterfelijkheid van de ziel, in een hiernamaals? Ik keek op de rozen in mijn hand en dacht dat ik er niemand een genoegen mee deed dan mijzelf. Mijzelf maakte ik wijs een dode een attentie te bewijzen. De enige echter die er behalve mij van profiteerde was de bloemenkoopman, die er geld voor inde. Ik peinsde er over waarom hij de bos bloemen eerst nog in papier had gedaan. Ik nam het vloei er af en wierp het, ineengefrommeld, in de ijzeren prullenmand die ik passeerde. En toen zag ik die vrouw.

Zij droeg ondanks het zachte weer een dikke zwarte mantel. Ik zag haar en zag haar toch ook weer niet. Want pas toen ze mij reeds op enkele stappen na had bereikt, of liever toen we elkaar op enkele stappen na hadden bereikt, kreeg mijn hart plotseling een schok.

Eerst had ik slechts de gele plek op haar mantel gezien. Een gele ster links op haar borst. Daarna had ik naar haar gezicht gekeken en toen, opeens, geraakte ik buiten adem. De vrouw die mij daar tegemoet kwam was... mama! Zij was het, er was geen vergissing mogelijk. Het was haar manier van lopen, haar houding, haar gezicht. Ik herkende de kleren die zij droeg, haar handtas, haar schoenen. Ik herinnerde mij: de dag dat zij naar Westerbork vertrok droeg zij deze zwarte schoenen met platte hakken. En zwarte katoenen kousen. Onder de kleine zwarte hoed met de omhooggeslagen rouwsluier kwam haar grijzend haar te voorschijn, niet veel grijzer dan bij haar vertrek.

Ik stond midden op het pad, niet in staat me te verroeren. De rozen waren uit mijn hand gegleden en lagen op de grond als vlokken sneeuw.

Langzaam, zonder op te kijken, slofte mama langs me heen. Ik hoorde het grind knerpen en voelde de stof van haar mantel langs mijn hand schuren. Ik staarde in haar gezicht. Zij scheen de bloemen niet op te merken, ze trapte op stengels en bloesems. En toen zag ik wat voor oorbellen zij droeg. Het waren de zwarte, in goud gevatte medaillons met de gouden pentagrammen, die ik als kind mijn grootmoeder heb zien dragen. Grootmoeder hield die pentagrammen voor davidsterren en liet mij er niet mee spelen. Het waren dezelfde oorbellen die ik nu zag en dat overtuigde mij er meer van dan al het overige, dat het werkelijk mama was die daar naar de uitgang van het kerkhof toeliep. Het was mama, zij was het!

Hoe verder de gestalte zich verwijderde hoe meer de angst in mij toenam. Het besef haar voor de tweede maal te verliezen gaf mij de kracht me uit mijn verstarring te bevrijden. Ik liep achter haar aan en riep. Mama. Mama! Vijf jaar lang had ik dit woord niet kunnen uitbrengen, het deed mij pijn wanneer ik het anderen hoorde zeggen. Doortje heb ik geleerd mij moeder te noemen. Moeder, niet mama. Nu riep ik zelf mama en holde achter de vrouw aan die steeds maar verder liep. Het was het langzame ietwat schuifelende lopen, dat ik me uit de laatste jaren van mama herinner. Ik liep vlugger. Ik haalde haar in en legde mijn hand op haar schouder. Mama!

Zij keerde haar hoofd om — slechts weinig, zodat ze me niet eens kon zien — schudde een poos met haar hoofd heen en weer en liep door. Ik voelde hoe het bloed uit mijn gezicht wegtrok. Ik voelde me zo zwak, zo uitgeput, dat ik naar iets omkeek waarop ik zou kunnen zitten.

Het hotel aan zee schoot me te binnen waar wij met mama hebben gelogeerd. Vanuit het raam van mijn kamer had ik haar toen zien rondwandelen tussen de lage bukshaagjes van de dwaaltuin, even langzaam als nu. Toen heb ik met leedvermaak toegekeken hoe zij naar de uitgang zocht en telkens weer verkeerde paadjes insloeg. U hebt uw kluwen garen vergeten mee te nemen, dacht ik spottend. Nu op het kerkhof voelde ik mij zelf als iemand die in een labyrint ronddoolt en de weg naar de vrijheid niet terug kan vinden. Wat moet er gebeuren wanneer ik hier niet meer uit kom? Het zal donker worden, niemand zal me tussen de graven zoeken, ik zal er 's nachts in de kou moeten blijven, vele nachten misschien, en verhongeren en versmachten.

Op dit moment zag ik onder de takken van een treurwilg tussen de gele bladeren iets bewegen. Het was een grote zwarte vogel die op een van de grafheuvels rondhuppelde, een kraai of kauw. Toen hij me zag vloog hij een eind verder, op een grafsteen en van daar op de kruin van

een boom. Het geluid van zijn vleugels deed me aan de stenen engel denken. Vleugels, vliegen, kunnen vliegen als een vogel, als een engel, dat zou een uitkomst zijn. Voor gevleugelde wezens levert een labyrint geen moeilijkheden op, dacht ik.

Toen ik onlangs dat hotel terug zag, meende ik aan de kant waar vroeger de dwaaltuin was geweest, de aanwezigheid van mama te bespeuren. Wanneer ik haar op die avond werkelijk tegen was gekomen, zou ik geschrokken en beangst maar nauwelijks verbaasd zijn geweest. Nu, op het kerkhof, had ik niet in 't minst aan haar gedacht. Of soms toch? Was dit niet hetzelfde grindpad waarop wij eens samen achter de kist van papa aanliepen? Heb ik niet altijd tevens ook aan haar gedacht wanneer ik voor papa's graf stond, omdat zij geen graf heeft waarop men bloemen zou kunnen leggen. En dan dit: *Jeder Engel ist schrecklich.* Waarom was mij dat te binnen geschoten?

Was het zo onmogelijk dat ik mama daar op die begraafplaats ontmoette? Juist op deze dag, *the seventh of September?* Natuurlijk, indien zij niet dood is dacht ik, indien zij ondanks mijn informaties toch leeft en teruggekeerd is naar de stad waaruit zij jaren geleden vertrok, — langs welke omwegen zal zij gekomen en hoe lang zal zij al hier geweest zijn zonder dat ik het wist? — dan is het logisch dat zij het graf van haar man op gaat zoeken dat zij immers kent. Misschien is dat zelfs het eerste wat zij sinds haar terugkeer naar Holland heeft gedaan. Misschien is zij ook al eerder op het kerkhof geweest, op sterfdagen of verjaardagen van papa, net zoals ik, en we hebben elkaar tot nog toe slechts gemist.

Het graf kent zij dus nog. Haar man herinnert ze zich. Zou zij dan haar dochter, haar enig kind, hebben kunnen vergeten? Zou ze zich niets herinneren wanneer zij mijn naam hoort, wanneer ik feiten van vroeger noem? Zij moet verschrikkelijke dingen hebben meegemaakt, onmenselijk hebben geleden. Ik weet het, ik ben immers bij haar geweest in haar hel. Geen wonder dat haar geheugen verzwakt is. Dat blijkt al uit het feit dat zij de gele ster nog draagt. Maar wanneer ze zich de stad, het kerkhof, zelfs de ligging van het graf en de datum herinnert, dan moet er een mogelijkheid bestaan ook andere herinneringen weer in haar te doen ontwaken.

Mama, riep ik nog een keer. Ik moest een paar stappen draven om haar in te halen. Mama.

Ik ging voor haar staan zodat zij niet verder kon zonder op de grafheuvels te trappen, en praatte tegen haar. Mama, zei ik. Ik kon nauwelijks woorden vormen. Mijn hart bonsde en ik hijgde als was ik niet

slechts enkele stappen maar een heel eind gelopen. Ik greep naar haar hand en streelde de zijïge huid. Mama, herkent u mij dan niet? Ik ben het, Marianne. Herinnert u zich? Marianne, uw dochter, en mijn man Paul, en Doortje. Doortje was nog klein toen u vertrok. Weet u nog wel? Ze lag in de wieg die u met gebloemde stof had overtrokken. U heeft wiegeliedjes voor haar gezongen.

Ik sprak zoals men tegen een kind spreekt, dat iets niet kan begrijpen hoewel het zijn best doet. Ik sprak zo voorzichtig, zo overredend als mij op dat moment mogelijk was. Maar feitelijk was ik al overtuigd van de nuttelоosheid ervan. Haar donkere ogen keken me wezenloos aan. Het waren geen menselijke ogen meer, het waren kersen. Nagemaakte kastanjebruine kersen zoals mama eens op een zomerhoed gedragen heeft. De glanzende ondoordringbare ogen van een beest waren het, van een... aap. Of de glazen ogen van een pop, van een wassen beeld.

Na zo vele jaren nog huiver ik bij de gedachte aan het panopticum waarin ik als kind met mijn ouders rondliep. Ik kon de levensgrote poppen niet onderscheiden van levende mensen, ik was ontzettend bang tussen al de roerloze gestalten, die in een beweging, een bezigheid door de dood schenen te zijn verrast. Zij hadden haren, ogen, mond, handen, kleren als wezenlijke mensen. Waarom stonden zij zo star en stil? Waarom bukten, knielden, liepen ze wanneer het slechts poppen waren? Hoe kwam de glimlach op hun gezicht, de traan tussen hun oogharen?

Iets van dezelfde vrees voelde ik daar op het kerkhof. Ik herkende elke rimpel van mama's gezicht, elk haartje van haar wenkbrauwen. Kon ik me vergissen, waren mijn ogen al weer zoveel slechter geworden dat ik mijn eigen moeder niet meer herkennen kon, was het mogelijk dat dit een vreemde was? Of was het een handige nabootsing van mama, een automaat?

Op de kermis, waar ik door de kijkgaten de *Moritat* van de in stukken gesneden jongen had gezien, zat ook in een nauwe glazen kooi een oude heks die de toekomst voorspelde. Ze was gekleed als een zigeunerin, waggelde met haar hoofd, bewoog met schokjes haar gezicht en handen, knipperde met haar oogleden, deed haar mond open en dicht en was toch, zoals mama mij verzekerde, slechts een machine. Een machine die elk lid van haar vingers, haar lippen en ogen en oogleden kon bewegen. Men moest een munt in een gleuf van de kooi werpen, dan snorde het raderwerk, dan kwam alles aan haar in beweging, dan wees haar vinger met de klauwachtige nagel op een regel in een boek en

schoof zij met haar andere hand door een spleet in de ruit een strookje papier waarop de toekomst stond onthuld. U zult een verre reis maken en wees op uw hoede voor uw vijanden. Een ongeluk wacht u in een beslotenis.

Een dergelijke ervaring van een kind kan het vertrouwen in de werkelijkheid van zichtbare verschijnselen voor altijd schokken. Maar wat een waanzin met het oog op mama aan een dergelijke mystificatie te denken! Ik had de zijïge huid van haar hand gevoeld. Ik keek van zo vlakbij in haar gezicht alsof ik haar moest tekenen of schilderen. Het was het gezicht van een levend schepsel, het gezicht van mama. Ik wist het even zeker toen ik voor haar stond als nu. Maar ik kon er niet tegen het zo onomstotelijk zeker te weten en toch door haar niet herkend te worden. Liever dan dat wilde ik aannemen dat ik me vergiste. Het was niet zo dat ik erover nadacht en mij de vergissing zou hebben ingepraat. Het gebeurde automatisch, op het moment dat het besef van mijn machteloosheid mij alle moed had ontnomen. Op dat ogenblik veranderde het vertrouwde gezicht van mama in een vreemd masker, niettegenstaande ik tegelijkertijd het hele bedrog doorzag. Zij is het niet, prevelde een stem in mij, zij is het niet. En dadelijk verdween het gevoel van zwakte, voelde ik me veiliger. Ik stond weer vast op mijn benen, ik was in staat achteruit te stappen en de woorden uit te spreken: Neemt u mij niet kwalijk, ik heb me vergist, ik heb u met iemand anders verwisseld.

Maar nauwelijks had ik dat gezegd, nauwelijks was de vrouw weer enkele stappen verder gesloft zonder notitie te nemen van mijn woorden, of het bloed schoot mij naar mijn gezicht. Het brandde alsof ik mijzelf geslagen had, alsof ik iets verschrikkelijks, onherstelbaars had gedaan. De vrouw verwijderde zich, telkens verder verwijderde ze zich van mij, zo onherroepelijk als de tijd. Nu was zij al vlak voor de kleine kapel, op de hoek nu, waar we toen hebben gestaan, de dag van papa's begrafenis. Ik wilde roepen, herroepen, achter haar aanhollen, maar evenals die avond aan zee, op het bospad achter de duinen maakte zich slechts een schaduw van mij los, iets dat ik als een lichaam kon herkennen, als mijn eigen ik kon voelen en dat toch niet ik kon zijn omdat ik als vastgeworteld was blijven staan. Onder een van mijn schoenzolen voelde ik het grind, onder de andere aarde. Ik stond met één voet op een van de kleine grafheuvels, de grafheuvel met de stenen engel. En tevens liep ik ginds achter mama aan. Ik haalde haar in, ik legde mijn arm rond haar schouders, ik vleide me tegen haar aan. Tussen de kleine kapel en de uitgang van de begraafplaats stonden we tegen elkaar aan-

gedrukt. Ik zag de schaduw op het grind: schuin uitgestrekt de schaduw van één gestalte. Mama streelde mijn haar, mijn schouders, en de schaduw op het grind streelde mee. Een grijze wazige gorilla die zichzelf scheen te aaien. Mama keek mij aan met ziende herkennende ogen. Haar gezicht werd jong en vertederd zoals op de foto's uit vroeger jaren. Zij glimlachte tegen me en fluisterde: *mein Kind, mein liebes Kind...*

Ik heb daar aan de rand van het kindergraf vlak onder de stenen engel gehurkt tot het donker werd. Ik dacht nergens aan, ik dacht er niet eens aan dat ik opstaan en naar huis zou moeten gaan. Ik bleef hurken en de tijd stond stil. Wie weet of ik niet was blijven zitten wanneer ik niet stemmen had gehoord, wanneer niet die twee mannen langs mij waren gelopen die spaden of houwelen in hun handen hielden en naar de uitgang liepen. Ik kon hun gezichten in het donker niet onderscheiden, zag echter wel dat ze tegen mij knikten en naar me omkeken. Toen stond ik werktuigelijk op en verliet achter hen het kerkhof. Het ijzeren hek maakte een klaaglijk geluid. Was 't het hek wel geweest? Was het niet de schreeuw van een vogel geweest of van een kind? Ik rilde en klapperde met mijn tanden. Op de tochtige hoek moest ik lange tijd op mijn tram wachten. Ik hoorde nog altijd het gillen van het roestige hek. De stoomfluit van een schip, van een locomotief...

(Wordt vervolgd)

J. van Wageningen

JODENRIJM 1953

Steeds meer blijkt mij die hartewens
Teveel gevergd en ongepast:
Te sterven als ieder ander mens,
Dus onverminkt en onvergast.

En dat van geen granaat de scherf
En van geen napalmbom de vlam
Mij inhaalt meer, zodat ik sterf
Zelfs zonder merk van blaar en schram,

Met niet tien kogels in mijn borst,
Met niet een kogel in mijn nek
En niet van honger, niet van dorst
En niet op stro en niet in drek.

Wordt straks weer pest op mij geënt?
Een spuit vergif in mij geleegd?
Een vriesproef op mij aangewend,
Of vivisectie op mij gepleegd?

Staat weer gespannen 't prikkeldraad,
Opdat daarin de bliksem gloeit,
Die zich in 't weerloos vlees ontlaadt,
Dat wordt gemarteld en geschroeid?

Is 't oude hemd al opgelapt?
Is weer versteld het uniform?
Gepoetst de laars, die mij vertrapt,
Mij, levend mens, gelijk een worm?

De moordenaars zijn alweer klaar
En trainen zich op 't nieuw pogrom.
Ach, 'k heb gehoopt, het is niet waar,
Ach, 'k heb gedacht dat ik ontkom

Naar 't sterfbed met verwant en vriend
(Zoveel niet vroeger afgeslacht).
Misschien heb ik 't wel niet verdiend,
Dat mij zulk vreedzaam einde wacht.

Waarom, vraag ik, juist mij bespaard,
Wat ondergaan is door zoveel,
Die mij het liefst waren op aard?
Welk recht had ik op beter deel?

De slachters zijn haast weer in 't land,
Zij worden openlijk ontkooid.
Men stelt hun wapenen ter hand,
Opdat hun werk straks wordt voltooid.

Herschenk de beul zijn maarschalkstaf,
Zijn epauletten en zijn buit.
Hij vouwt alweer de blauwdruk uit
Voor gaskamer en massagraf.

Doe boete, diep, in Neurenberg,
Verklaar het vonnis vals en voos
En offer tot mijn knokenmerg
Als zoen voor dwaling weergaloos.

Spuw weer de fluim neer op 't revers,
De ster van geel veretterd bloed
En laat verwalter en expert
Weer mesten op 't verbeurde goed.

Verkondig dat de J weer geldt,
Gestempeld op 't persoonsbewijs,
Verlofpas voor de laatste reis
De nachtstad uit in 't knekelveld.

Gij zegt mij dat ge dit niet wilt;
Ge zijt bedroefd, indien het moet.
Ik dank U voor Uw tranen zilt,
Maar aan wiens handen kleeft straks bloed?

't Kind dat mijn vader heeft verwekt,
't Kind dat mijn moeder heeft gebaard:
Bloedvlek en asrest, die straks d'aard,
Maar dieper nog Uw zwijgen dekt.

L. van der Land

HET ANTISEMITISCH KARAKTER VAN HET PRAAGSE PROCES

Het Praagse proces, dat in November van het vorige jaar geëindigd is met de terechtstelling van Slansky en zijn mede-aangeklaagden, doet een menigte vragen rijzen, die gemakkelijker zijn gesteld dan beantwoord. Wat was de politieke aanleiding tot dit proces? De entourage van het proces, de verslaggeving in pers en radio, laten er geen twijfel over bestaan, dat het hier om meer ging dan om het herstel van een verstoorde rechtsorde. In hoeverre bestond er verband tussen dit proces en de economische toestand van Tsjechoslowakije, die blijkens uitlatingen van de openbare aanklager, de president van de rechtbank en de beklaagden, de laatste jaren ernstig achteruit is gegaan? Wat hadden de loyaliteit van de bevolking en eventuele separatistische neigingen van de Slowaken ermee te maken? In hoeverre speelde de verhouding tot de Sowjet Unie een rol en de verhouding tot de andere volksdemocratieën, bijvoorbeeld Oost Duitsland, waarvan de herbewapening de Tsjechen bijzonder hoog schijnt te zitten? Hoeveel moet men toeschrijven aan persoonlijke wrijvingen en botsingen tussen partijleiders in Praag? En vooral: welke rol speelde de Arabische olie in dit proces, d.w.z. in hoeverre moeten het antizionisme en de vijandige houding tegenover Israel verklaard worden uit de machtspolitieke begeerte de nog steeds weifelende Arabische landen zo niet als eigen bondgenoten te werven, dan toch als bondgenoten van de tegenspeler waardeloos te maken? Ziehier enkele vragen, waarop het antwoord inzicht zou kunnen verschaffen in de achtergrond van het proces.

Ten aanzien van het proces zelf, gaat het in de eerste plaats om de vraag, wat het waarheidsgehalte was van de acte van beschuldiging, omdat hieruit tot op zekere hoogte zou zijn op te maken wat de aard was van de rechtsbedeling. In hoeverre ging het hier om de berechting van concrete misdaden, in hoeverre was het een heksenjacht op nonconformisten, die slechts een afwijkende mening ten laste kan worden gelegd? Tenslotte is er nog de intrigerende vraag hoe de bekentenissen en zelfbeschuldigingen tot stand komen. Wordt hierbij lichamelijke of psychische tortuur gebruikt, of niet?

Al deze vragen heeft men, variërend naar plaats en omstandigheden, kunnen stellen naar aanleiding van alle grote processen in de Sowjet Unie en de volksdemocratieën en er zou dus weinig reden zijn zich over

het Praagse proces in bijzondere mate op te winden, ware het niet, dat hier een tot dusver in deze processen ongekende vraag aan de orde is gesteld, namelijk: had dit proces ook een antisemitisch karakter? Aan deze laatste vraag alleen, wil ik in het volgende enige aandacht wijden.

Tot nu toe hebben de communisten zich ertoe bepaald het antisemitisch aspect van het Praagse proces te ontkennen door te poneren, dat het alleen een antizionistisch karakter had, waaraan zij dan toevoegen, dat dit twee te onderscheiden zaken zijn. Het lijkt mij redelijk dit theoretisch onderscheid te aanvaarden. Dat het bestaat is niet te loochenen: het antizionisme richt zich tegen mensen van een bepaalde overtuiging en het antisemitisme richt zich tegen mensen van een bepaalde afstamming. Dit houdt een duidelijk en belangrijk verschil in.

Het verband, evenwel, tussen het antisemitisme en het antizionisme verschilt fundamenteel van het verband tussen het antisemitisme en een willekeurige overtuiging, bijvoorbeeld het anti-alcoholisme. Dit verschil schuilt o.a. hierin, dat alle zionisten Joden zijn, wat van alle alcoholisten niet gezegd kan worden. Een niet-Joodse zionist is een onbestaanbaar fenomeen en alleen van Joden kan dus een zionistische overtuiging verwacht worden.

Deze omstandigheid heeft een zeer belangrijke sociaal-psychologische en politieke consequentie. Het betekent namelijk, dat het toekennen van ongunstige stereotypen aan alle zionisten er licht toe leidt dat deze stereotypen aan alle Joden worden toegekend, onafhankelijk van hun overtuiging. Dit geldt te meer, wanneer deze stereotypen dezelfde zijn als die, welke altijd en overal door de antisemieten aan de Joden worden toegekend. Dit is in het Praagse proces onmiskenbaar geschied: de zionisten zijn de handlangers en werktuigen van het grootkapitaal (de Joden hebben de macht over het geld), de zionisten zijn verbonden met het naar wereldheerschappij strevende imperialisme (de Joden streven naar wereldheerschappij), de zionisten smeden een complot tegen het volk (de Joden smeden een complot tegen het volk), de zionisten zijn onpatriottische cosmopolieten (de Joden hebben geen vaderland, zij zijn „volksfremd").

Hier komt nog een factor bij, die het antizionisme in het Praagse proces tot een bedenkelijk verschijnsel maakt: in Tsjechoslowakije en vooral in Slowakije, heerst een niet gering, deels latent, deels openlijk, antisemitisme onder de bevolking. Daardoor is de gevaarlijke verschuiving in de geesten van antizionisme naar antisemitisme, bij grote groepen van de bevolking, een zeer waarschijnlijk gevolg.

Het marxisme leert, dat het effect van hetgeen men zegt minstens even belangrijk is als de inhoud van hetgeen men zegt. De sociaal-psychologische en politieke repercussies van hetgeen men zegt of doet moeten als overwegingen van eminent belang beschouwd worden, alvorens men iets zegt of doet. Wanneer nu een regime, dat zich op het marxisme beroept een openlijke en felle antizionistische actie gaat voeren in een land, waar veel antisemitisme onder de bevolking leeft, dus wetend, dat deze actie een gevaarlijke sociaal-psychologische springlading in zich bergt, dan draagt deze actie alleen daarom al een verwerpelijk karakter. Er is geen enkele reden om ten aanzien van de Tsjechoslowaakse bevolking te vertrouwen op een mate van onderscheidingsvermogen en intellectuele subtiliteit, die men in geen enkel volk kan en mag veronderstellen.

De enige verzachtende omstandigheid, die men nog kan construeren, moet dan gezocht worden in de vraag naar de opportuniteit. Men kan zich in theorie voorstellen, dat de keuze slechts bestaat in antizionisme, met het risico van het begeleidend antisemitisme, en de verzaking van een veel hoger belang. In dat geval zou het misschien verantwoord kunnen zijn de minste van de kwaden te kiezen. Maar deze redenering gaat alleen maar op, wanneer er een direct en innig causaal verband aantoonbaar is tussen de begane misdrijven en de zionistische overtuiging van de bedrijvers, wat niet het geval is. De aanklacht omvat vier misdrijven: hoogverraad, spionnage, sabotage en militair verraad. Ondanks de bladzijden lange omschrijvingen van deze misdrijven, bevat de acte van beschuldiging geen concrete feiten, geen exacte aanduidingen, met vermelding van tijd en plaats, waarin deze misdrijven precies hebben bestaan. Hierbij doet zich het opmerkelijke feit voor, dat de meest gedetailleerde aanklachten niet afkomstig zijn van de openbare aanklager, maar van de beklaagden zelf. Alle getuigenissen vormen een aanvulling en precisering van de acte van beschuldiging. Dit geldt hier en daar zelfs voor de vorm. Slansky bekent niet alleen schuldig te zijn aan de moord op Jan Sverma, een vermoorde partijleider, maar voegt hier ongevraagd aan toe: „de dood van Jan Sverma was in overeenstemming met het belang van de vijand, aangezien het een zwaar verlies betekende voor de communistische partij..."[1] De vijand, waarover hij hier spreekt en die hij van de laaghartigste misdaden beschuldigt, is Slansky zelf.

[1] *For a Lasting Peace, for a People's Democracy,* orgaan van de Kominform, van 28 November 1952.

In elk geval zijn de beklaagden voldoende „niet-zionistische" misdrijven ten laste gelegd om hen de straf te bezorgen, die zij gekregen hebben. Hierbij ga ik voorbij aan het in de Nieuwe Stem reeds ter tafel gebrachte feit, dat de veroordeelden op dit punt werden veroordeeld voor misdrijven, die geen misdrijven waren op het moment, dat zij begaan werden en bovendien aan het feit, dat in zionistische kringen mensen als Slansky en Fischl (die de bijnaam Judenfischl verwierf) bekend stonden als rabiate antizionisten, die in hun beleid ten aanzien van de emigratie van Joden naar Israel veel onbuigzamer waren dan Gottwald. Deze feiten en de procesverslaggeving in de Rude Pravo en het blad van de Kominform[1] versterken de indruk, dat niet de specifiek uit het zionisme voortspruitende misdrijven — als hoedanig eigenlijk alleen de malversaties bij de emigratie naar Israel kunnen worden beschouwd — de aanleiding zijn geweest tot een felle antizionistische actie, maar dat het antizionisme als een aan de volksverbeelding appellerend strijdmiddel is gebruikt (en dit appel berust op de antisemitische associaties) om aan de andere beschuldigingen kracht bij te zetten en de misdrijven aannemelijk te maken. Ziet men de werving van de Arabische landen als de centrale factor op de achtergrond van het proces, dan krijgt dit antizionisme een zelfstandige functie in deze politiek. Voor de morele beoordeling betekent dit een bewijs te meer, dat de veroordeelden zijn opgehangen om redenen, welke niet direct afhankelijk zijn van hun feitelijk gedrag, dat dus mede als aanleiding is gebruikt om in het tegen hen gerichte requisitoir een politieke proclamatie tot de Arabische wereld te richten.

Elke actie, van welke aard ook, die *voorspelbaar* tot discriminatie of vervolging van Joden leidt, moet naar mijn mening als antisemitisme worden gekenschetst en veroordeeld. Het antizionisme, zoals het zich in het Praagse proces heeft voorgedaan is onmiskenbaar zulk een actie.

Met de beoordeling van het antizionistisch aspect van het proces is echter nog geen antwoord gegeven op de belangrijke vraag: had het

[1] Zie: *Rude Pravo* van 20—29 Nov. 1952 en *For a Lasting Peace, for a People's Democracy* van 21 en 28 Nov. 1952. Ik verwijs alleen naar deze bronnen, omdat zij als authentiek zijn te beschouwen, wat niet wil zeggen, dat men geloof moet hechten aan elk woord, dat erin staat, maar wel dat niet is aan te nemen, dat zij in antizionistische of antisemitische zin zijn vervalst.

Voor de vertalingen uit het Tsjechisch en Russisch ben ik dank verschuldigd aan K. van het Reve van het Rusland Instituut van de Gem. Universiteit te Amsterdam.

proces ook een antisemitisch karakter, richtte het zich ook tegen Joden als Joden, ongeacht hun al dan niet zionistische overtuiging.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden dienen enkele overwegingen vooropgesteld te worden.

Wij zijn tegenwoordig gewend en geneigd alle antisemitisme af te meten naar en te vergelijken met het antisemitisme, dat het nationaal socialisme te zien heeft gegeven. Dit antisemitisme was echter een variant van het verschijnsel en zelfs een tot op zekere hoogte singuliere variant, in die zin, dat het zich uitdrukkelijk als zodanig aankondigde. Het was bovendien de hoeksteen van een bepaald staatkundig beleid, het was door middel van wetten in het positieve staatsrecht opgenomen en het werd geschraagd door een pseudo-wetenschappelijke rassentheorie. Deze eigenschappen zijn niet inhaerent aan alle vormen van antisemitisme. De meest voorkomende vormen, zoals deze thans in grote delen van de wereld bestaan, worden niet als antisemitisme aangekondigd, behalve tijdens vlagen van pathologische intensiteit, zoals pogroms, zij worden van staatswege meestal getolereerd en soms aangemoedigd, maar niet officiëel georganiseerd. Dit antisemitisme is dan ook zeer wel verenigbaar met de formele, in de grondwet vastgelegde, erkenning van gelijke rechten voor alle burgers, ongeacht hun afstamming.

Het is daarom niet juist het antisemitisch karakter van een actie te ontkennen op grond van het feit, dat deze actie geen gelijkenis vertoont met de antisemitische bedrijvigheid der nationaal-socialisten.

Dit onjuiste criterium hanteert François Honti in Le Monde[1], wanneer hij zegt, dat het wel vreemd zou zijn „als men mensen, die zich beroepen op de leer van Marx en Engels, op dit gebied rivalen van Hitler zou zien worden". Hiervan gaat de ongerechtvaardigde suggestie uit, dat wie nog geen rivaal van Hitler is, ook nog geen antisemiet is.

Sinds mensenheugenis, tot op de huidige dag toe, heerst er in Oost Europa een laaiend antisemitisme onder grote groepen van de bevolking. Op dit punt stemmen alle getuigenissen treffend overeen. Uit het

[1] In vertaling opgenomen in de Groene van 6 December 1952. Dit artikel bevat bovendien een wel zeer merkwaardige zinsnede, nl. „De president heeft waarlijk geen gelegenheid laten voorbijgaan om die Joodse afkomst (van de beklaagden) als een smet of althans een verzwarende omstandigheid te doen uitkomen". Als Honti hiervan overtuigd is, behoeft hij met geen woord te reppen over het verschil tussen antisemitisme en antizionisme. Het doen uitkomen van de Joodse *afkomst* als een smet of althans een verzwarende omstandigheid, is antisemitisme in zijn zuiverste vorm. Het is mij niet duidelijk, wat de Groene ertoe heeft gebracht het artikel met deze zin, zonder commentaar af te drukken.

feit trouwens, dat men er wetten tegen heeft gemaakt, mag men niet afleiden, dat het niet bestaat, maar wel, dat het zo sterk aanwezig is, dat het zin heeft er wettelijke bepalingen tegen te maken. Dit betekent, dat de houding van de communistische regeringen tegenover het antisemitisme niet moet worden beoordeeld naar de aanwezigheid van antisemitische activiteit, maar naar de mate, waarin de regering hiertegen metterdaad optreedt, naar de mate van bescherming, die de Joden gegeven wordt.

In dit verband is de houding van het sowjet-regime tegenover de Joden niet zonder betekenis. Gelijk bekend is, heeft de tweede wereldoorlog in sterke mate een Russisch nationalisme bevorderd. In een rede van 1945 heeft Stalin gezegd, dat het Russische volk boven de andere naties van de Sowjet Unie uitsteekt, een uitspraak, die in de dertiger jaren als chauvinistische ketterij aan de kaak zou zijn gesteld. Sindsdien geldt het Russische volk, de bevolking van de RSFSR dus, als de „grote broer", die de andere naties moet voorthelpen op de weg naar het socialisme.

In deze politiek is een belangrijke functie toegekend aan het slagwoord anti-cosmopolitisme. Het woord cosmopolitisme, dat vroeger betrekking had op een internationalistische gezindheid, waarbij de solidariteit heenreikte over de nationale grenzen is omgemunt tot een misdadige en burgerlijke trek. In het Handwoordenboek der Russische taal, onder redactie van D. N. Ušakov, Moskou 1935, deel I, wordt cosmopoliet omschreven als iemand, die de gehele wereld als zijn vaderland beschouwt. In het woordenboek der Russische taal, samengesteld door S. I. Ožegov, 2de druk, Moskou 1952, wordt cosmopolitisme omschreven als „reactionnaire antipatriottische burgerlijke opvatting, waarbij men op huichelachtige wijze de gehele wereld als zijn vaderland beschouwt, de waarde van de nationale cultuur ontkent, het recht der naties op een zelfstandig bestaan, de gedachte van de verdediging van het vaderland en de onafhankelijkheid van de staat verwerpt". Een vergelijking met andere bronnen, zoals de kleine sowjet-encyclopedie en het woordenboek van Lechin en Petrov (Moskou, 1949), toont aan, dat het hier geen incidentele redactionele wijziging betreft, maar een uiting van de heersende leer.

Bij deze actie tegen het cosmopolitisme worden in het bijzonder de Joden als suspect beschouwt, niet als zionisten of op grond van enigerlei overtuiging, maar omdat hun jodendom impliceert, dat zij deel uitmaken van een over de grens reikende culturele traditie, hetgeen bijvoorbeeld tot uitdrukking komt door hun taal, het jiddisch, dat ook door

Joden buiten de Sowjet Unie gesproken wordt. Dit heeft ertoe geleid, dat in het bijzonder de Joden het mikpunt zijn geworden, hoewel zij niet alleen, van de anti-cosmopolitische activiteit.

In het najaar van 1948 werd de laatste nog verschijnende Joodse krant „Ajnisjkajt" opgeheven[1]; in diezelfde tijd verdween ook de Joodse uitgeverij „Emes", na een twintigjarig bestaan. Het Joodse antifascistische comité van schrijvers werd ontbonden, de jiddische uitzendingen van radio Moskou werden gestaakt en het beroemde Joodse Staatstheater in Moskou is sinds 8 Augustus 1949 niet meer in de toneelagenda van de Prawda genoemd. Het artikel in de Waarheid van 29 November 1952 over het Joodse culturele leven in de Sowjet Unie bevat hierover onjuiste mededelingen.

De Literaturnaja Gazeta, het blad van de sowjet schrijversbond, van 12 Februari 1949, bevat een artikel „Cosmopolieten zonder Vaderland", waarin o.a. een heftige aanval wordt gedaan op de Joods-Jiddische letterkunde, waarvan het bestaan wordt ontkend op grond van de overweging, dat deze cosmopolitisch en bourgeois-nationalistisch is en vijandig aan de Russische gedachte. Overigens een treffend voorbeeld van magisch denken: men ontkent het bestaan van iets, dat men niet appreciëert. In dit artikel werkt men bovendien met de methode, dat achter de Russische namen van de beschuldigde schrijvers hun oorspronkelijke joodse namen tussen haakjes worden vermeld, wat allerminst een vaste gewoonte is, wat alleen maar voorkomt bij Joden, terwijl ook vele niet-Joden hun naam hebben veranderd en wat bovendien alleen maar voorkomt in combinatie met aanvallen en critiek. Artikelen met gelijke strekking kan men vinden in het blad van de afdeling agitatie en propaganda van het Centraal Comité der CPSU, „Kul'tura i žizn" (Cultuur en Leven), 1949, No. 1, in de Prawda van 28 Januari 1949 en in de Literaturnaja Gazeta van 9 Maart 1949.

Het is mogelijk, dat men deze maatregelen en uitlatingen moet beschouwen als anti-Joods-nationalistisch en niet als antisemitisch. Maar dan moet nog altijd de paradoxale situatie verklaard worden, dat van alle nationaliteiten in de Sowjet Unie de ontplooiing van een zelfstandig cultureel bestaan wordt gestimuleerd, terwijl dat van de Joden wordt tegengewerkt en afgebroken. Ik houd het bovendien niet voor mogelijk anti-Joods-nationale activiteit te bedrijven zonder in antisemitisme te vervallen, zeker in Oost-Europa. Het onthullen van Joodse namen tus-

[1] Volgens prof. Arieh Tartakower is het mogelijk, dat in Birobidjan de „Birobidjaner Schtern" nog uitkomt. Zie: Jewish Fate and Future in Eastern Europe in „Zion", Vol. II, No. 4—6, Augustus 1951.

sen haakjes lijkt mij op zijn minst een bedenkelijk overgangsverschijnsel tussen beide. Dat een dergelijke politiek onvermijdelijkerwijs ook tot antisemitische gevolgen moet leiden, kan men bijvoorbeeld opmaken uit het volgende: in het orgaan van de Minderheden Commissie van de Nationale Raad van het Bulgaarse Vaderlandse Front van 1 Maart 1950, schrijft een Bulgaarse communist, teruggekeerd van een reis naar de Sowjet Unie „Het moet openlijk gezegd worden, dat de meerderheid van de kleine groep cosmopolieten in de Sowjet Unie Joden zijn". Wat de Russen impliceren door zich bij hun actie tegen het cosmopolitisme in het bijzonder tegen Joden te keren, draait deze man al om tot de expliciete bewering: de Joden hebben de schuld.

Ik meen, dat er een verband bestaat tussen de hier aangeduide ontwikkeling en de geschiedenis van het Praagse proces. Het zou onjuist zijn te menen, dat de anti-Joodse uitlatingen van de openbare aanklager en de president een onverwachte en incidentele uitspatting vormen. De berichten over een op handen zijnde zuivering met fel antizionistisch karakter in Oost Duitsland versterkt deze overtuiging. Wat in Praag is gebeurd,past volkomen in de ontwikkeling, die de houding van de communistische regimes ten opzichte van de Joden heeft doorgemaakt.

Als er van antisemitisme sprake is, dan is dit een verschijnsel sui generis, dat niet identiek is met het antisemitisme van de nationaal socialisten of van Amerika. Het vloeit voort en begeleidt het anticosmopolitisme, het anti-zionisme en de anti-Israelische politiek. Dit laatste is in het Praagse proces niet duidelijk van het antizionisme onderscheiden. Toch is het heel goed mogelijk het bestaan van een Joodse staat te aanvaarden, een houding waartoe de realiteit alle aanleiding biedt, en niettemin de politiek van de Israelische regering te verafschuwen. Dat dit onderscheid niet gemaakt is, heeft de, tussen de communisten en de socialisten instaande, Mapam-partij in Israel in zulk een moeilijk en pijnlijk parket gebracht, omdat deze partij lid is van de zionistische beweging, terwijl grote groepen binnen deze partij erkenning door de Kominform ambiëren.

Voor een waarde-oordeel is het echter irrelevant uit welke overwegingen en gevoelens het antisemitisme voortspruit; men heeft voldoende aan de wetenschap, dat het als politiek middel wordt gehanteerd. Dat dit is geschied kan met ondubbelzinnige feiten worden aangetoond.

Zowel in de acte van beschuldiging als bij de ondervraging als in het requisitoir is de nadruk gelegd op de Joodse afstamming van de beklaagden, in combinatie met ernstige beschuldigingen. Dit gaat veel

verder dan de zakelijke aanduiding „Jood", die in Oost-Europa, waar de Joden vaak tot een ethnische minderheid behoren, aan wie een enigermate zelfstandig bestaan is toegestaan, geen discriminerend karakter behoeft te hebben. De Joodse afkomst der beklaagden werd bovendien telkenmale geaccentueerd door hun oorspronkelijke Joodse naam te onthullen, die zij ook voor de wet niet meer voeren. Frejka heette vroeger Freund, Reicin was Reismann en Simone was alias Otto Katz, enz. Hiervan gaat de suggestie uit, dat zij hun namen hebben veranderd om achter een schuilnaam hun misdadige activiteit te kunnen bedrijven. Deze methode betekent niet alleen dat er nodeloos de aandacht gevestigd wordt op de Joodse afstamming, maar hij houdt tevens een extra-beschuldiging in. Geminder wordt een Joodse bourgeois genoemd en de News Agency een organisatie van Joodse grootkapitalisten. Hiermee wordt, typisch antisemitisch, de indruk gewekt, dat er verschil bestaat tussen Joodse en niet-Joodse bourgeois of kapitalisten, welke aanduidingen voor communisten het karakter dragen van vernederende scheldwoorden en niet van sociologische kwalificaties.

Ten aanzien van de vele antisemitische uitlatingen van de beklaagden kan men twee standpunten innemen. Men kan zeggen, dat zij deze beweringen eigener beweging hebben geuit en dat noch de openbare aanklager noch de rechters verantwoordelijk zijn voor deze uitlatingen. In dat geval had het de president gepast deze antisemitische uitlatingen aan de kaak te stellen en te verbieden. Dit is niet gebeurd; integendeel: uit sommige vragen van de president naar afkomst en milieu (alsof die ter zitting niet bekend waren), krijgt men de indruk, dat deze antwoorden werden uitgelokt. Men kan ook van mening zijn, en deze opvatting is de mijne, dat de getuigenissen niet vrijwillig, buiten de aanklager en de rechters om, tot stand zijn gekomen, maar dat zij tot op grote hoogte zo zijn geregisseerd.

In beide gevallen is er evenwel sprake van aanwijzingen voor antisemitisme, die men zowel in de Rude Pravo als in het blad van de Kominform kan vinden.

Gevraagd, hoe hij over zichzelf oordeelde, antwoordde Simone: „Ik beoordeel mezelf als een misdadiger, die de allerzwaarste straf verdient"... „Ik ben van Joodse afkomst"... „Zo ben ik agent geworden van de vertegenwoordigers der Joodse grootkapitalisten" (Rude Pravo, 23-11-1952). Fischl noemde zichzelf „een nationalistische, burgerlijke Jood". Het zou mogelijk zijn nog vele van dit soort citaten bijeen te lezen, doch het gaat hier niet om het aantal, maar om het feit, dat zij zijn voorgekomen.

Dat elf van de veertien beklaagden Joden waren, behoeft men nog niet als een bewijs van antisemitisme te beschouwen, maar in combinatie met bovengenoemde aanwijzingen krijgt dit feit toch het karakter van een symptoom. Vooral, wanneer men ziet, dat verreweg de meeste spionnen en imperialistische saboteurs, die in het proces werden genoemd Joden waren: Fuchs, Landau, Lonski (alias Lieben), Erwin Polak, Nosko (alias Moskovic), Field, Lias, Schönbrunn en vele anderen. Het procesverslag moet kennelijk de indruk wekken, dat deze gigantische poging om het geluk der Tsjechische boeren en arbeiders te ondermijnen, door het internationale Jodendom is ondernomen.

In wezen is het antisemitisme een fobie als een andere. Als dit verschijnsel beperkt bleef tot domme uitlatingen of zelfs beledigingen, zou doodzwijgen waarschijnlijk een verstandiger houding zijn dan de aandacht erop vestigen. Wat deze fobie echter in Europa van andere onderscheidt is niet de oorsprong of de structuur, maar het onmenselijk en degenererend effect ervan. Welke de oorzaken zijn, die ertoe hebben geleid, dat speciaal de Joden in dit gebied het object zijn geworden van vernedering en vervolging vormt een zelfstandig probleem, waarvan de wetenschappelijke oplossingen niet eensluidend zijn. Het sociaal effect is daarom de belangrijkste indicatie en het meest overtuigende bewijsmiddel voor het bestaan van antisemitisme.

Hoewel het proces te Praag nog te kort geleden is om bij de gebrekkige (betrouwbare) berichtgeving veel over het effect te kunnen zeggen, zijn er toch indicaties, dat dit effect niet uit zal blijven.

Ik wil niet ingaan op de nog onvoldoende controleerbare berichten over plaatselijke antisemitische activiteit, over zelfmoorden van Joden en over een paniekstemming onder de Joden. Hoewel ik ook hier geen wetenschappelijk verantwoorde bewijzen voor kan produceren, lijkt het mij toch hoogst waarschijnlijk, dat er op zijn minst een siddering van onzekerheid door het Oost-Europese Jodendom is gevaren. Dit is op zichzelf reeds een niet te verwaarlozen effect.

Een der huiveringwekkende gevolgen van alle antisemitische activiteit, afgezien van discriminatie en vervolging van Joden, bestaat namelijk in de sociaal-pathologische verschijnselen onder de Joden zelf, zoals afsluiting, samenklontering, paniekstmeming, zelfmoorden en bij velen een krampachtige en leugenachtige verloochening van hun jodendom. Deze verschijnselen provoceren nieuwe aggressies van de antisemieten en verlenen het verschijnsel zijn niet meer te tomen sneeuwbalwerking. Ook met dit effect, dat voor ieder zinnig mens voorspelbaar is, had men te Praag rekening moeten houden.

De omroeper van radio Praag, die het proces versloeg, heeft het uiterlijk van de Joodse getuige Oren bespot, door hem o.a. de fysionomie van een internationale gangster toe te schrijven. In het blad van de Kominform van 28 November 1952 (blz. 6 van de Engelse uitgave) komt een karikatuur voor, die uit de Stürmer overgenomen lijkt te zijn, waarop men twee kennelijk Joodse monsters in gezelschap van een Goering-achtig type ziet afgebeeld als de handlangers van een evident Joods getekende Slansky. Dit plaatje is overgenomen door de Rude Pravo (30-11-1952, blz. 6) en om andere redenen door het Nieuw Israelietisch Weekblad (9-1-1953).

Dat de Oost-Duitse overheid thans, zich daarbij uitdrukkelijk beroepend op de „lessen van Praag", een felle antizionistische actie is begonnen, die, als de geruchten bewaarheid worden, ook tot een zuiveringsproces zal leiden, in een gebied, dat enige decenniën lang met antisemitisme is vergiftigd, vormt een effect, dat angstige vermoedens wettigt.

Ook als men het onderscheid tussen antizionisme en antisemitisme als redelijk aanvaard, moet het waarde-oordeel over het proces te Praag negatief uitvallen. Dit negatieve oordeel richt zich ook tegen het antizionistisch aspect ervan, op grond van het onvermijdelijk antisemitisme als begeleidingsverschijnsel. Dit is geen theoretisch-deductieve voorspelling: in het proces zelf en in de entourage ervan, de verslaggeving in pers en radio, is dit afglijden naar het antisemitisme toe reeds duidelijk aan de dag getreden.

Maar het proces was niet louter antizonistisch, het had ook antisemitische trekken. Dit antisemitisme hangt nauw samen met de actie tegen het cosmopolitisme en het vindt steun in de anti-Joods-nationale politiek van de sowjet-regering in Moskou. Het is niet rassistisch en het is niet in het positieve staatsrecht vastgelegd. In zoverre verschilt het in zijn huidige vorm in belangrijke mate van het nationaal-socialistische antisemitisme. Het vertoont echter wel de karakteristieke eigenschap, die alle antisemitisme altijd en overal vertoont: de Jood moet krachtens zijn Joodse afstamming een extra-prestatie leveren om als normaal te gelden, hij is a priori suspect, hij moet in het Praagse geval extra-loyaal blijken om als normaal loyaal te gelden.

Wanneer de overheid in een klassiek gebied van vervolging en pogroms dit als politiek middel gaat hanteren, dan moet tegen deze politiek als gevaarlijk, verwerpelijk en ten ene male onaanvaardbaar worden geprotesteerd. 10 Januari 1953.

G. J. Resink

Verzen uit Bali

LANDSCHAPSCHILDERING

Uit dalen komen golven bovenstromen
en aan hun schuim ontkrult een wilde lucht
en uit dat zwerk valt dan een gouden vlucht
van vlinders en van vogels neer op bomen,
die wuivend buigen om een oud gehucht,
waar iedereen zijn tijd staat te verdromen
bij spel, muziek, goed eten en gerucht
van goden, die van verre bergen komen.

Op één der prauwen, die de zee doorvaren,
staat bij een zeil, met bloemen overschilderd,
een gaaf, naakt kind in die volmaakte rust,
die ieder mens in zich tracht uit te sparen
te midden van een wereld, die verwildert.

EB DES AVONDS

Zwaar breekt de branding in de baai op riffen,
waarbuiten het van haaien weem'len moet.
Daar deint de dood; híer speel ik met mijn voet
en tracht voorgoed een zool in het zand te griffen.

Blauw waaiert weerlicht uit de oceaan.
Ik zwem door wier naar elke sterrenregen,
maar spoel met klappers en koraal weer aan.
Zee en hemel lichten van de melkwegen.

Dan waait de lucht van lijken die verbrandden
voorbij, wat doet verlangen naar de vloed,
die al de dodenas, op deze stranden
verstrooid, in schuim en schelp hier doet belanden
om minnenden te strelen in hun handen
en eenzamen te kussen op de voet.

Jan van Zutphen

UIT FELBEWOGEN TIJD

De laatste 30 jaren van de vorige eeuw — 1870 tot 1900 — hebben langzaam aan, de futloos-grauwe sfeer waarin onze arbeiderswereld verkommerde, doorbroken. Aan die algemene versuffing ontkwam een klein deel der arbeiders, de Typografenwereld. De mannen van het Boek en de Krant blonken uit in ontwikkeling en organisatiebesef. De aard van hun beroep, van hun dagelijkse werk, was leerrijk, blikverruimend en opvoedend. Daardoor behoorden de Typografen — toen de overgrote meerderheid der werklieden analphabeten waren — reeds tot de geletterden, die de kunst van *lezen en schrijven* verstonden.

Zij hadden op hun medearbeiders in andere bedrijven een voorsprong in kennis en ontwikkeling. Waarin zij gelijkwaardig bleven met hun lotgenoten uit „de werkende stand" was: het armoede leven van alle dag. Lage lonen, lange werktijden, slechte behuizing en voeding.

De jeugdopleiding liet alles te wensen over. Het volksonderwijs was gebrekkig. De volksscholen bijvoorbeeld in de hoofdstad waren grote, holle ruimten zonder uitzicht, de ramen hoog in de lange zijmuren. De Schoolmeesters en hun Bovenmeesters (jammerlijk slecht betaald) gaven het onderwijs *aan alle klassen tegelijk,* die *vijftig* en meer kinderen bevatten. Het steeds aanzwellend rumoer werd gestild door de Bovenmeester. Zijn bevel: „Handen samen en ogen dicht!" bracht rust. Daarna klonk door de ruimte: *Herstel!* en begon het onderwijs in „alle Christelijke en Maatschappelijke deugden" opnieuw.

De leertijd duurde, vrijblijvend, tot de 12-jarige leeftijd. Kinderarbeid was een algemeen euvel en veroorzaakte het ontijdig verlaten der school sterk. Kinderen, die *hun naam* konden schrijven en daardoor het heilige Kruisteken niet meer behoefden te gebruiken, gingen op 8 en 9-jarige leeftijd *naar een baas.*

Pas in *1874* kwam het wetje van Houten het kind beschermen, door arbeid te verbieden vóór de 12-jarige leeftijd. Contrôle daarop was zó slap, dat deze Wet een aanfluiting werd.

Armenzorg, Ziekenzorg en Verpleging waren allerminst steunpunten in het armoeleven der werklieden. Het algemeen en voortdurend tekort, aan alles wat het leven veraangenamen kon, werkte verbitterend en verdommend tegelijk. Die domheid kon door *organisatie van de arbeid* niet verhelderd worden. Die verheffende mogelijkheid was verboden.

„In ons land waren tot *1872* de artikelen 414, 415 en 416 van het Franse Wetboek van Strafrecht van Kracht, waarbij het ook aan de arbeiders was verboden tezamen te komen om invloed uit te oefenen op hun lonen en arbeidsvoorwaarden. Van het ogenblik af, dat deze artikelen vervallen werden verklaard, zien wij de arbeiders-organisaties ontstaan en groeien; daarmede zien wij dan tevens de strijd tegen de genoemde rampspoeden in toenemende mate resultaat afwerpen."
Dit beknopte stukje geschiedenis zegt véél.
De Dichter, leerde ons eens:

In 't Verleden ligt het Heden,
In het *Nu,* wat komen zal.

Het gemis aan opvoeding bracht een achterstand in *het kunnen* der bevolking. Het wapen der verheffing, *de Organisatie,* had men nog niet leren hanteren op de juiste wijze.

De zorg voor elkander, *in de eigen Vakgroep,* kweekte een beperkte Solidariteit, zich bepalend tot de eigen kleine kring. De aaneensluiting van Vakgroepen tot *Bonden,* verbreedde het terrein en verdiepte het Solidariteitsbesef. Het samen *Werken* en samen *Strijden* der Bonden, in één *Verbond,* bracht een breder *Menselijke Solidariteit.*

De oprichting en bouw van een eigen Vakgroep, in een samengesteld bedrijf, gaf dikwijls aanleiding tot onderling geharrewar, met de vraag bij welke groep van welk bedrijf het toekomstig lid ingedeeld moest worden en... contributie voldoen.

Ervaring op dat stuk werd ruimschoots verkregen, bij de stichting van de „Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond" in 1894. Een 9-tal Vakbranches werden afzonderlijk georganiseerd en federatief verenigd tot één Bond. Talrijke echte en schijnbare tegenstellingen bedreigden het samengaan. Men moest leren, hoe de onderlinge verhoudingen *in overleg met elkaar* geregeld en geschillen opgelost konden worden. Zó rijpten allen tesaam tot offervaardige Bondsleden.

Gebroken werd met de z.g. *Dubbeltjes-Contributie.* De dringend nodige verbeteringen en regelingen van de lonen en arbeidstijden moesten door strijd veroverd worden. Daarvoor werd aanvankelijk *f* 1.— per week door de massa vakgenoten geofferd. Het succes kwam *alle* vakgenoten ten goede.

Een aantal *on*georganiseerden parasiteerden op hetgeen de Organisatie bereikte. Zij werden minachtend Klaplopers en Profiteurs genoemd. Hun voorbeeld bleek gevaarlijk en leidde tot de strijd voor *het verplichte lidmaatschap.* Ook in andere Vakorganisaties als bijvoor-

beeld de Sigarenmakersbond was dat vraagstuk van belang. Merkwaardig genoeg, lag dáárin later, de kiem van de *Januari-Spoorwegstaking in 1903.*

Een bijzondere wereld van ruwe en zware arbeid is die van de Werkers in „Het Transportbedrijf". Soms rauwe kornuiten, met ruwe schors en blanke pit. Hun worsteling en groei naar éénheid, gaf jarenlang — 1896 tot 1903 — reden tot *onderling* geschil.

Stakingen door loongeschillen en om bedrijfsmoeilijkheden waren in *het Watertransportbedrijf* en bij de Veem- en Dokwerkers, veelvuldig.

Alles wat werkzaam was in *het Vaderlands Transportwezen,* kwam dagelijks met elkaar in aanraking; ongeacht hoe georganiseerd; of niet.

De belangrijkste organisaties waren die van de *„Nederlandse Vereniging van Spoor- en Trampersoneel",* waarvan het Hoofdbestuur te Utrecht zetelde, onder *Jan Oudegeest* als Voorzitter. Daarnaast stonden de z.g. Categorale Spoorwegmannen, van de H.S.M. Machinisten Vereniging: *„Eendracht maakt Macht";* de Vereniging van Tractie-personeel *„Ons aller Belang"* en de Vereniging van Wegpersoneel: *„Door Vereniging Verbetering".* De Machinist *F. H. Petter* was dáár de leidinggevende figuur.

„De *Federatie in het Watertransport"* omvatte: *Dok- en Veemarbeiders Vereniging; Scheeps-* en *Bootwerkersbond: „Recht* en *Plicht"; Algemene Binnenschippersbond; Machinisten en Stokersbond; Schuitenvoerdersvereniging: „Eendracht maakt Macht"; Vereniging van Kapiteins, Stuurlieden en Dekpersoneel;* Graanwerkersvereniging *„Door Eendracht Verbonden";* Houtwerkersvereniging *„Streven naar Verbetering";* Pakhuisknechten Vereniging: *„Handel en Nijverheid".*

De Federatie der Organisaties in het Watertransport, had in haar leider *A. C. Wessels,* een naarstig, toegewijd, stug werker. Hij was in de kring der Scheeps- en Bootwerkers, de Dok- en Veemarbeiders en Zeeliedenbond, even populair als *Oudegeest* en *Petter* in hun Spoorwegorganisaties. In de Vemen, was de Pakhuisknechten-Vereniging *„Handel en Nijverheid",* waarin *Ko van Oogen* de gezaghebbende figuur was, door zijn rechtschapenheid en helder oordeel. Hij was bovendien een zeer tactvol man, die de al te onstuimige gemoederen beheerste.

De *Waagdragersbazen* (beëdigde Weegmeesters) en de *„Spreeuwen"* (Veembazen, Controleurs bij het opbergen en afleveren der goederen) in dienst van Blauwhoedenveem en Vriesseveem, enz. De „Spreeuwen", namen dagelijks de losse sjouwerlieden in dienst. Naar eigen inzicht

wezen zij aan, stuk voor stuk, wie werken mocht; de gelukkige was dan „bestoken".

Pakhuizen volladen en Schepen ontladen was zwaar en slecht betaald werk, waarover veel „gekankerd" werd. Naarmate, door te geringe ontwikkeling, men niet bij machte was het broeiende verzet in woorden duidelijk te maken, groeide een grimmige, geladen gemoedsverbittering, waarvoor, in de hogere regionen der werkgevers, geen begrip bestond. Dat die stemming scherper werd, uitte zich o.a. in de actie tegen de *ongeorganiseerde arbeiders,* die in het najaar van 1902 de *Federatie in het Watertransport* fel tegenover zich vonden. Tijdens loongeschillen en staking in het Havenbedrijf verkregen de betrokken werkgevers, onderkruipers en zogenaamde Werkwilligen uit dorpen van Noord Holland.

Tot overleg met de betrokken organisaties van de Transportarbeiders achtte die Directie zich te hoog, of: hun werklieden te minderwaardig. Gevolg was, dat de *Federatie in het Watertransport* het werken van *on*georganiseerde met georganiseerde werklieden verbood.

Begin Januari 1903 kwam het tot een treffen, toen bij het *„Blaauwhoedenveem", on*georganiseerde arbeiders transportgoederen wilden ontvangen. De georganiseerde werklieden weigerden dit. Onmiddellijk werden de *Weigeraars* ontslagen. Dit werd de aanleiding tot bespreking met de Directie van Blaauwhoedenveem en scheen een oplossing nabij. Door de Bootwerkers-Organisatie „Recht en Plicht" werd geëist, dat de ontslagen werklieden weer aangenomen en de onderkruipers ontslagen zouden worden. Toen dit door de Directie (Firma Muller & Co.) absoluut geweigerd werd, volgde daarop *„de besmetverklaring"* van alle werk dier Firma, een volledige Boycot. Deze Boycot werd op 14 Januari 1903, van kracht.

Op 15 Januari verschijnt een publicatie van *„De Vereniging van Werkgevers op Scheepvaartgebied".* Betreurd wordt hetgeen gebeurde en verlangd wordt het inzicht van de werklieden te leren kennen. Ook blijkt men bereid Vakorganisaties, doch niet het *tegenwoordige* Bestuur van „Recht en Plicht" en zijn Voorzitter, A. C. Wessels, te erkennen.

In de daarop volgende grote vergadering der Bootwerkers, wordt geeist, *om aan alle geschillen een einde te maken,* dat de *„Vereniging van Werkgevers op Scheepvaartgebied",* het Bestuur van „Recht en Plicht" zal erkennen om de geschillen te bespreken en op te lossen. Een weigerend antwoord volgde, waarbij het niet willen werken met *on*georganiseerde arbeiders een ernstig bezwaar was. De goedwillende tussenkomst van de Burgemeester kon de weg niet effenen.

De z.g. Besmetverklaring werkt door, en de sympathie voor het Havenproletariaat groeit. De Spoorwegarbeiders in *de Rietlanden* te Amsterdam, gegrepen door hun arbeiders solidariteit, weigeren wagons door te zetten van en naar Blaauwhoedenveem en Vriesseveem. Ook de Kraandrijvers van H.Y.S.M. verzetten zich om „besmet werk" te doen. Het Transport per Staatsspoor komt ook in het geding. De Spoorwegpersonelen van de vier organisaties vergaderen op 27 Januari 1903 en besluiten, dat door het H.Y.S.M. en S.S.-personeel, *alle arbeid voor Maatschappijen waarmede de transportarbeiders in strijd zijn, geweigerd zal worden.*

Op de kalmste en rustigste wijze werd het Stakingsbesluit uitgevoerd. Alle Militair- en Politioneel optreden stuitte daarop af. Alle machines, materialen, enz. waren tevoren zorgvuldig geborgen. Hoe slecht steekt daarbij af de houding van de H.Y.S.M.-Directie, die dan ook algemeen werd gehaat. Werd voorheen een overtreder ter verantwoording geroepen, dan liet men hem urenlang in *de positie staan.* Werd hij vermoeid en verzette hij een zijner voeten, dan snauwde men hem toe: „Trek je poot bij"...

In een woord tot de inwoners van Amsterdam gericht, door de Hoofdbesturen der vier verenigingen van Spoorwegpersoneel, wordt gezegd:

> „Deze strijd, gestreden door 8000 Verenigde Spoorwegmannen en ongeveer evenveel ongeorganiseerden, zal dan tevens dienen om onze lonen die voor het merendeel niet hoger zijn dan *f* 10.— per week, wat te doen stijgen en onze werktijden, die in de regel niet minder zijn dan 14 à 16 uur, te doen verminderen".

Toch werden in verband dáármede geen eisen gesteld. Wat verlangd werd was:

I. Geen onderkruipersdiensten te moeten verrichten, jegens de Veemarbeiders, en hun organisaties erkend te zien;

II. Volledige betaling der lonen aan de stakers, want de H.Y.S.M. noodzaakte hen tot staken;

III. Alle stakers weer in dienst te nemen.

De twee laatste eisen zouden de Directie der H.Y.S.M. inwilligen, doch de eerste niet.

In de avondvergadering in „Plancius" kwam ten slotte toch de mededeling, in *een telefonisch gesprek met Oudegeest,* dat de Directie der Hollandse Spoor voortaan bereid was *met de organisaties de belangen van het personeel te bespreken.* Victorie!

Het waardige verloop van de strijd, en de prachtige onderling betoonde solidariteit, brachten algemene geestdriftige ontroering in heel ons land.

Mijn strijdmakker en vriend *Henry Polak* schreef in ons *Weekblad van 6 Februari 1903,* o.m.: „Een Zegepraal, zo schitterend, zo volkomen als misschien nooit tevoren in de analen der Arbeidersbeweging viel te boekstaven, is enige dagen geleden door onze Spoorarbeiders bevochten. Het ongedachte en ongekende hebben zij volbracht. Zij hebben niet voorbeelden gevolgd, die de geschiedenis hen aan de hand deed, doch zij hebben geschiedenis gemaakt.

De 31e Januari 1903 zal in de geschiedenis der Nederlandse Vakbeweging met rode letteren worden aangetekend. Die datum opent een nieuw tijdperk. De Dageraad der Volksbevrijding is op die dag heller, lichtender gaan glanzen, met bruisende geestdrift begroet, door al wat leeft in, om en met het georganiseerde proletariaat.

Kameraden van de trein en van de machine en van het seinhuis en van de wissel, van het station en van het bureau, gij hebt nieuwe hoop en nieuw vertrouwen, nieuwe moed en nieuwe strijdlust bij ons gewekt.....

Spoorwegarbeiders, ons Eresaluut!"

De geschiedenis, die uit het voorgaande volgde, n.l. die van *de Aprildagen 1903,* geeft een gans ander beeld te zien. Zowel organisatorisch als historisch, is geen overeenkomstige vergelijking mogelijk. Het contrast is daarvoor *te* sterk.

Georgette Swaenepoel

DE WAARACHTIGHEID VAN GEROMANCEERDE MÉMOIRES

Een eerste test

Een scherpzinnig journalist heeft zich afgevraagd in hoever Brulez' mémoires, waarvan het derde deel „De Haven" onlangs verscheen, waarheidsgetrouw zijn. Bij de opening van de tentoonstelling „Het Vlaamse Boek" te Rotterdam werd hem de gelegenheid geboden in dit opzicht een kleine steekproef te nemen. Brulez, uitgenodigd om het openingswoord te spreken, was daar aanwezig. En hier volgt wat De Maasbode van 3 November vertelt: „Een der gastheren bood Brulez een sigaret aan. „Dank U, ik rook nooit," antwoordde de Vlaamse gast. Wij vertelden hem, dit enige uren tevoren gelezen te hebben. Brulez verbaasd: „Waar kunt U dat gelezen hebben?" — „In het derde deel van uw mémoires." Brulez nog meer verbaasd. Eerst toen wij de bedoelde passage nader hadden gesitueerd, ging hem een licht op. „Wel, U hebt mijn boek nauwkeurig bestudeerd" lachte hij..."

Deze eerste test valt zo dus volledig gunstig uit voor de auteur van „Mijn Woningen".

Een tweede test

De lezers van *De Nieuwe Stem* herinneren zich wellicht dat in het Octobernummer een fragment uit Brulez' jongste werk afgedrukt werd. Op pagina 559 is het ons gegeven binnen te dringen in de intimiteit van het zonnige en luchtige „Eikenland". En op een avond bewonderen we daar een glorieuze zonsondergang en kijken piëteitsvol op tot de avondster. Ontroerd beluisteren wij de versregels die bij deze grootse aanblik uit het hart van de schrijver opwellen. Even wrokt ontgoocheling om het storende geblaf van het hondje, dat de poëtische inspiratie kwam storen, en haast wensen we dat mevrouw Brulez die avond liever wat later was thuisgekomen, in plaats van, als een elegante en geliefde incarnatie van het noodlot, midden in de dichterlijke bui van haar echtgenoot te komen binnenwandelen. *„Ik liet het sonnet-concept aan zijn onvoltooid lot over, zodat ik, ook verder, nooit uitmaakte, naar wèlk doel mijn Ziel... haar verlangen had te richten..."* verklaart Brulez berustend.

Ik heb de geschiedenis van deze „Broken Melody" opnieuw gelezen

en het zij mij nu veroorloofd ook iets uit *mijn* herinneringen neer te schrijven:

— De zomerse tuin van „Eikenland" strekt zijn vlakke grasperk uit tot aan een half-volgroeide scheidingshaag. Boven de spichtige ligustrum-struikjes buigt een silhouet, die zich scherp aftekent tegen de massieve achtergrond van hoge, goud-omrande zonnebloemen. — „Wel, zeg het maar, wat je me vragen wilde!" zo klinkt een licht-ironische stem. En vóór de bedeesde aarzeling van het bakvisje dat, nerveus, aan de andere kant van de haag te trappelen staat, insinueert de spottende stem verder: „'t Is toch geen stuk van mijn herte, zeker? ... want dat is al verpand!" — Na lang treuzelen komt dan eindelijk het gestamelde verzoek: of mijnheer Brulez, die zo mooi schrijven kan (want het meisje had „André Terval" gelezen!), ook eens wat in haar „Album de poésie" wou neerpennen, een kleine herinnering aan onze buurschap. Enkele dagen later werd het boekje — een „album" zoals alle romantische meisjes er een bezitten — op dezelfde plaats weer over de scheidingshaag gereikt, in de handen van het verrukte bakvisje: „Hier, kind, ik ben wel geen dichter, maar zie: ik deed wat ik kon."

Ik heb dit gedicht van tussen andere dierbare herinneringen opgediept en ben zo vrij het hier ter informatie voor te leggen aan alle goedgelovige lezers van Brulez' mémoires, als een waardige tegenhanger van de „geweigerde sigaret uit de Maasbode". Mij dunkt dat die zogenaamde „Broken Melody" er eerder uitziet als een gaaf en voltooid sonnet:

SONNET

Op 't stil gebod der Nacht, gaat d'eerste sterre stijgen,
Gehoorzaam snel en trouw, Zij straalt omhoog en staart
Om zich met glanzend vochtig oog; weldra ontwaart
Zij zustersterren, prachtbewust in 't Hemelzwijgen...

Hun daglijk donker kleurt zich nu tot bloesemrijgen;
Gelijk ter aardsche tuin het zwart getak ontzwaart
Zijn somberheid met witt en roze'eens dat weer klaart
Zoel Lentgeweld dat barsche kou doet nijgen.

Mijn Ziel, het aardsch rumoer hield U bij dag gevangen;
De avond naakt en wenkt dat gij dien band ontvliedt;
Bezint, erkent uw waarde'en richt een rein verlangen

Naar Parnassum, waar gij de sterrenzusters ziet:
Die blij uw leed met troost van beeld en klank ontvangen
En heerschen daar met U in Schoonheids rijk Gebied!...

Sint Michiels, den 23 Juni 1933. *Raymond Brulez*

Voor hen die twijfelen aan de echtheid van de vondeling, houd ik het originele, eigenhandige handschrift ter inzage. Wie op een litteraire Vermeer-Van Megeren zaak aast, heeft het mis!

Brussel, 15 November 1952
GEORGETTE SWAENEPOEL

Verweer van de betrokkene

Moge de bovenstaande divulgatie van mevrouw Swaenepoel een zo stichtelijke als leerzame waarschuwing zijn aan het adres van would-be poëten, die al over een half-volgroeide scheidingshaag converseren met en litteraire produkten van hun genie overhandigen aan half-volgroeide jonge dames. Twintig jaar later wordt, alover de intussen volgroeide ligustrumhaag, hun sonnet als een boomerang teruggeslingerd...

Ik kan noch wil de materialiteit van het feit bewisten. Er bestaat zo dus een integrale versie van een gedicht dat in mijn geheugen tot de helft was afgebrokkeld en op twee plaatsen zelfs gewijzigd. In het Album de Poésie van mevrouw Swaenepoel heet het inderdaad: „Op 't stil *gebod* der nacht..." alsook verder „het *aardsch* rumoer..." In De Nieuwe Stem staat gedrukt: „Op 't stil *bevel*"... en „het *ijl* rumoer"...

1933—1952: bijna twee decenniën! Verjaring zal mij wel vrijpleiten van schuld? En ten ontlaste wil ik nog even een illuster precedent aanhalen. Op zekere dag zegt Anatole France tot madame de Caillavet: „Ik weet niet meer welke Griekse wijsgeer eens verklaarde..."; waarop een diepzinnig citaat volgt. Madame de Caillavet glimlacht en haalt één van France's romans voor den dag. Zij wijst hem de aangehaalde passus. „Deze *Griekse wijsgeer* was jijzelf, beste vriend!..."

RAYMOND BRULEZ

KORT BESTEK

Ferme jongens, stoere knapen...

Er is wel toenemende werkloosheid maar ook op het werkaanbod wordt niet altijd even vlot ingegaan, in het bedrijfsleven. Dan verschijnen er fleurige, kleurige reclameplaatjes in de tram: Meisjes, komt toch eens kijken in onze biscuitfabrieken. Wij pakken en zingen de hele dag, de radio speelt vrolijke wijsjes, wij hebben een zonnige cantine. Kom eerst maar eens een middagje kijken en kaakjes eten, het bindt tot niets, en breng je vriendinnetje mee.

Het particuliere bedrijfsleven moet zo wel handelen, als de loop naar de fabriek er niet genoeg in is. Maar het wil óók niet altijd in alle staatsbedrijven. Zo is er bijvoorbeeld een tekort aan onderwijzers en aan beroepsmilitairen, om in één adem iets te noemen. Ook het staatsbedrijf maakt reclame, niet dat voor de opvoeding maar dat voor leger en vloot. Met fikse advertenties in de kranten. Een flinke kwant blaast lachend op de trompet. Jongens, denkt eraan, hier moet je wezen. Slaet op den trommele, de staat trompettert. Jonge bankwerkers, electriciens, komt toch bij ons. Laat die industrialisering van ons land, waar andere ministeries het zo druk over hebben, nu maar eens wat rusten. En is niet ook oorlogsindustrie net zo goed industrialisering? Jongens, neemt eens een kijkje in onze munitiefabrieken. En je wilt ook graag wat van de wereld zien? „Maak hier werk van, maar doe 't nu", het staat er letterlijk te lezen, in alle grote dagbladen. Met een plaatje ernaast, met lachende jongens, baret en muts vlot op hun bol. Waarom moet de sectie werving zoveel moeite doen? Lóópt men niet hard genoeg naar het staatsbedrijf van oorlog? Wat niet aanlokkelijk genoeg is van zichzelf, moet men aanlokkelijker trachten te maken. Dat is vanouds het kort begrip van reclame. Trekt de baret niet, al is deze nog zo groen, zo wijnrood of zo pimpelpaars? De kleur kan de pet niet drukken! Wie geen Jan Salie is bij moeders pappot blijft niet langer thuis. Nu het ene staatsbedrijf zo gezellig propaganda maakt, mag intussen het andere niet achterblijven. Waar blijft de sectie werving voor onderwijzers? Met de plaatjes van rondedansende kinderen op de speelplaats van de school om een jonge kindervriend heen. Waar de sectiewerving voor verpleegsters? Het cliché ligt al klaar bij de chocoladefabriek, het meisje met de kap en de kop cacao zal geen slecht figuur maken in advertenties van het Ministerie van Volksgezondheid. Maar ook internationaal valt er nog wel wat reclame te maken. Waarom alleen de UNO voor vrijwilligers naar

Korea? Waarom het niet ook eens geprobeerd met de UNESCO, voor al de handen die tekort komen aan de ontwikkeling van de achtergebleven gebieden (de naam zegt al genoeg)? En laat de hoge commissaris voor de vluchtelingen in de wereld, die de Verenigde Naties is komen meedelen dat hij met zo gebrekkige middelen niets aan de nood der millioenen slachtoffers kan doen, het eens proberen met een paar sprekende plaatjes in de krant. Het werkgelegenheidsprobleem dat nu officieel in het middelpunt is geplaatst, heeft zoveel kanten. En er zijn zoveel ferme jongens, stoere knapen...!

O Silbertannebaum of: Er komt ein Freund vanavond

Zo ongeveer blijkt de stemming te zijn ten aanzien van de notoire moordenaars die ontkomen zijn naar het land dat tot voor weinige jaren nog de Heimat van de oorlogsmisdaad was. Zij rekenden er op een goede ontvangst, en men bleek hen nog niet vergeten en nog altijd goed gezind te zijn. Helpen, kameraad, er komt ein Freund vanavond! Dat bleek het wachtwoord, tot in de hoge politieke kringen. Er staan in Bonn parlementsleden klaar om hen in het regeringsgebouw van raad te dienen. Men houdt er democratisch spreekuur voor de beulen. Nederlandse regering en justitie hebben het nakijken. Valt er voor ons iets te leren uit het gebeurde? Onze zachtaardigheid en slappe waakzaamheid, die wel niemand voor ware christelijke barmhartigheid verslijten zal, hebben een eclatant succes gehad met het welgeslaagde Kerstfeest van Breda. Het heeft zich snel ontwikkeld tot een 'testcase' hoe het hedendaagse Duitsland de oorlogsmisdadigers ontvangen en hoe het hun gezind zou blijken. Redelijk goed, mag men zeggen. Er zullen altijd en overal vrije Duitse burgers klaar staan om 's avonds of op klaarlichte dag een van Hitlers voormalige georganiseerde onderwereld te ontvangen en verder te helpen.

Een politieke les voor ons? Het zit minister Donker niet mee. De man die zich een onvergankelijke verdienste verworven heeft als voorzitter der parlementaire enquêtecommissie en er terecht een nationaal vertrouwen om geniet, heeft maar al te snel en gevoelig moeten ondervinden, dat een Jacobin ministre nog geen ministre jacobin kan zijn. Maar dat wilden wij van hem juist verwachten. Hij trof het slecht, dat onder zijn verantwoordelijkheid de wellicht door politici gewenste slofheid in de berechting van Lages ten langen leste om redenen van menselijkheid bekroond moest worden. Hij trof het niet best dat onder hem staande instanties opeens een Mc.Carthy-achtige manoeuvre tegen twee

Indonesiërs ondernamen. Met Kerstmis paste zijn apparaat spontaan de godsvrede toe en liet de zeven lopen en een voorsprong behalen die hen over de grens in bevriende sferen bracht. Men heeft geroepen om het aftreden van Minister Donker, wegens het falen van Justitie. Donker had het beter kunnen omkeren en de vereiste van een krachtig justiteel beleid kunnen demonstreren door heen te gaan en daarmee te kennen te geven dat hij en de zijnen het Nederlands volksdeel vertegenwoordigen dat van oordeel is dat de gevolgen van jarenlange slapheid zo ver in het apparaat zijn doorgevreten dat geen regering er langer verantwoordelijkheid voor dragen kan tenzij een forse aanpak ter verbetering van de tot in haar uitvoering door en door verslapte bijzondere rechtspleging duidelijk door het gehele kabinet gewaarborgd wordt. Van schorsingen heeft men intussen niet vernomen, alleen twee kleine politiemannen die bij een ongewenste vreemdeling met hun uitleiding op de koffie kwamen, werden zijdelings het kind van de rekening!

Een politieke les voor Europa? Om die paar in Duitsland in bescherming genomen Silbertannemoordenaars? Toch wel. Misschien hebben zij nog geen toekomst in het Europese leger, maar toch valt uit hun behandeling te leren wat voor toekomst dit leger heeft: de struisvogelpolitiek waarmee de Europese defensiegemeenschap weigert in te zien wat voor geest straks het Duitse leger in sterke mate en grote getale bezielen zal, zal ook de struisvogelmaag moeten bezitten om daarin een sterk pro- of pre-nationaalsocialistisch element te verteren als morgenavond de Duitse Freund die gelederen komt versterken.

Geen lynch-partijen meer

Men verwijt ons nog al eens eenzijdigheid. We zitten vol kritiek, zegt men dan, op het 'Westen' en 'vergeten' haar, wanneer het het 'Oosten' betreft. Ons antwoord daarop pleegt te zijn, dat dit gebrek aan evenwicht slechts schijn is, omdat we, in het 'Westen' levend, naar onze mening, in de eerste plaats de plicht hebben, de vinger te leggen op de zwakke plekken hier. Hier wordt er *misschien* niet, dáár evenwel *zeker* niet naar ons geluisterd.

Hoe het zij, het verheugt ons bizonder dit keer eens cijfers te kunnen noemen, die op vooruitgang in het Westen, in casu Amerika, wijzen. Uit het Tuskegee-rapport, waarvan de 'New York Herald Tribune' van 16 Januari verslag doet, is n.l. het volgende gebleken. Tussen 1913 en '22 waren er in het donkere Zuiden van de 'States' 579 lynchpartijen, tussen '23 en '32: 175, tussen '33 en '42: 103, terwijl in de

nu afgelopen tien jaar dat aantal nog verder is teruggelopen tot 21. En het laatste jaar: 0.

Prachtig! Een kwaad dat onuitroeibaar leek, bedwongen!

Geen medaille echter zonder keerzijde. Want misschien zijn we op de goede weg, maar we zijn er dan toch nog niet. Hetzelfde rapport meldt namelijk voor de laatste vier jaar 68 bomaanslagen of pogingen daartoe, waarvan tegen negers 49, dat is, voor tien jaar berekend 122. De misdaad is gemechaniseerd: ziedaar alles.

Neen, alles welbeschouwd blijft het toch maar zo: de ene helft van de wereld kunnen wij niet pruimen en de andere helft niet slikken.

Herdenking van een strijder voor de verdraagzaamheid

Sebastiaan Castellio is het grote publiek minder bekend dan het slachtoffer van Calvijns onverdraagzaamheid, Michael Servet, die op 27 October 1553 te Genève tot de brandstapel is veroordeeld. Castellio is de man geweest, die tegen dit ketter-doden zijn stem heeft verheven in een klassiek pleidooi voor verdraagzaamheid.

Zelf telkens in gevaar verkerende voor een dergelijk lot als Servet getroffen heeft, heeft hij met dit moedige geschrift 'Of men de ketters mag vervolgen', benevens een scherpe polemiek tegen Calvijn en Beza, een periode ingeluid, waarin de tolerantie-gedachte de inzet is geworden van een langdurige strijd.

Leek in de 18de eeuw deze gedachte in beginsel te hebben gezegevierd, thans is zij opnieuw in het geding. Er is dus alle reden Castellio's stem wederom te doen horen.

Er heeft zich een internationaal comité ter herdenking van Servet en Castellio gevormd, in hetwelk ook Nederland, waar Castellio's ideeën over de vrijheid van godsdienst en geweten veel weerklank hebben gevonden en invloed hebben gehad, is vertegenwoordigd.

In 1953 zal te Genève een conferentie worden gehouden, geschriften van Castellio en een gedenkboek zullen worden uitgegeven, een in de laatste oorlog vernielde plaquette van Castellio in zijn geboorteplaats zal worden hersteld en hier te lande zullen herdenkingsbijeenkomsten worden belegd.

De redactie van De Nieuwe Stem heeft alle sympathie voor deze plannen en helpt gaarne mee om ze grotere bekendheid te geven. Men kan aan de verwezenlijking er van meewerken door financiële steun aan het Nederlandse Comité (Penningmeester: P. J. Vuyk, Mauricelaan 23, Overveen, postgiro no. 172975).

BONAE LITTERAE

A. M. HAMMACHER, *Charley Toorop.* (Brusse N.V. Rotterdam 1952).

De indrukwekkende reeks kunsthistorische biografieën van den directeur van Nederlands schoonste museum, op de Hoge Veluwe, dat men mede als de uitdrukking van zijn visie zou kunnen beschouwen, vertoont ook een chronologische lijn, nu deze verrijkt is met het met vele afbeeldingen verluchte werk over Charley Toorop. Scherp en spannend om te volgen geeft het de ontwikkeling der schilderes weer op een wijze die uit de zich voortbewegende beschrijving de karakteristiek doet oprijzen, waardoor men bij het laatste samenvattende hoofdstuk gewaar wordt dat men van de opbouw hiervan getuige is geweest. Die ontwikkeling houdt in het bijzonder natuurlijk ook in de wijziging in verhouding tot haar vader, tot het werk van haar vader, wiens invloed zij ondergaat en rebovenkomt, terwijl zij toch al is het op een gans andere wijze de voortzetting van zijn werk vormt, en in dat proces is weer de ontwikkeling der kunstrichtingen te volgen en haar verband met deze, terwijl zij tegelijkertijd zoveel meer dan anderen ook haar onafhankelijkheid ten opzichte daarvan bewaart; een onafhankelijkheid die haar krachtige persoonlijkheid bewijst en die haar in staat stelde tot haar overigens zo geheel vrijblijvende bewonderingen voor figuren als Mondriaan en Van der Leck. H. wijst op verwantschap en verschil met de kinder- en zelfportretten van Paula Modersohn-Becker en de arbeidersvrouwen van Käthe Kollwitz, maar t.a.v. invloed accentueert hij verrassend de beslissende indruk die op haar de portretten hebben gemaakt van Antinous welke zij in Parijs in 1921 had leren kennen en de egyptisch-romeinse mummieportretten uit Fayoum. In verband daarmee is van veel belang wat schr. opmerkt over de wijze waarop Ch. Toorop in haar eigenlijk technisch onruimtelijke grote portretstukken toch ruimtelijkheid weet te verkrijgen door versterking van de plastiek der vormen en door de blik van de ogen „die gericht zijn, als in de portretten van Fayoum, op een eeuwigheid". Men zou daarbij nog de vraag willen stellen, hoe schr. verklaart of opvat dat de figuren van Ch. Toorops groepsportretten, behalve dan in blikrichtingen, kleur en plaats die zij in de compositie innemen, menselijk gesproken geen relatie tot elkaar hebben, waardoor zij voor mij een wellicht niet bedoelde gewaarwording van isolement en menselijk volslagen gesloten eenzaamheid geven, alsof zij zo nabij zelfs van elkaars aanwezigheid niet afweten. Tot de treffendste karakteristieken behoren die van de zelfportretten en hun functie, die als staties van haar psychische levensgang op te vatten zijn. In het machtige stuk uit de oorlogsjaren De drie generaties vindt men het verband met het verleden in den vader en naar de toekomst in den zoon met een diep en wijs levensbesef uitgedrukt en als het ware haar ontwikkelingsgang in haar werk zelf samengevat en begrepen. Hammachers meesterlijke beschrijving daarvan is een belangrijke bijdrage om de kring van de voor haar werk gevoeligen die betrekkelijk klein is gebleven, te doen groeien en hen die bijvoorbeeld de stap tot begrip voor het werk van Chabot hebben gedaan maar voor het hare in zijn ogenschijnlijk harde, bedwongen felheid zijn teruggedeinsd, tot bewondering en liefde voor haar werk te brengen.

A. D.

EXLIBRIS

A. M. HAMMACHER, *De wondende en helende kracht in de beeldende kunst.* Inaugurele rede (Delft) (J. M. Meulenhoff, Amsterdam 1952).

Hammachers oratie heeft, wat men zich van zulk een rede wenst, zo die al niet steeds baanbrekend behoeft te zijn, tenminste het karakter van een poging tot nieuwe oriëntering. Hij verplaatst de kunstgeschiedenis, die zo bijzonder sterk aan stijlbeschrijving en -beoordeling gefixeerd pleegt te zijn, van de beschouwing van het beeld naar die van de creatie. Op zichzelf een stap die van de kunstgeschiedenis naar de psychologie lijkt te leiden. Men behoeft daar geen principieel bezwaar tegen te maken, mits het den beschouwer niet erom te doen is kunstwerken tot gemoedsgesteldheden te herleiden doch gemoeds- en geestesgesteldheid van den kunstenaar tot verklaring van het kunstwerk aan te wenden. Men zal zich beter daarin kunnen inleven, als men gaat beseffen, welke innerlijkheid in het beeld tot uitdrukking gebracht is; en, méér dan dat, erin is bezworen, althans in de voorbeelden die H. kiest, want hij richt zijn aandacht vooral op die kunstenaars met wie men de moderne kunst ziet aanvangen, voor wie de impuls tot de creatie in een innerlijk conflict bestaat, Cézanne, Van Gogh. Hij spreekt hier dus bij voorkeur over de „daimonisch creatieven". Zij scheppen uit een verwonding; gelijk Odilon Redon in zijn Journal schreef: La blessure est féconde. Dit is het onderwerp en verklaart de titel; H. spreekt van „de wondende daimonische kracht van de inspiratie" en van „het genezende en helende van het creatief menselijke kunstwerk". Het is zeker waar, dat men een werking die men wil waarnemen, het best in haar extreme vormen observeren kan, en H.'s voorbeelden zijn daarom zeer geschikt om de psychische spanningen te doen begrijpen, waaruit in grote trekken en in talloze variaties de door ons modern genoemde kunst, sinds ongeveer 100 jaren, voortgekomen is. Toch doet men goed onderscheid te blijven maken tussen die kunstenaars die uit een persoonlijk conflict met zichzelf en anderen (wat twee kanten van hetzelfde zijn), kortom met de wereld scheppen, en wier inspiratie zelf daarom nog niet daimonisch moet heten omdat daarmee de creatie al heeft ingezet, en diegenen waar H. hier vooral op wijst, die buitendien, dus dubbel, met een creatieconflict belast waren, want eigenlijk alleen in die laatste gevallen is de wondende kracht niet alleen in het innerlijk leven van den kunstenaar maar ook in de kunstschepping zelf aanwezig en was er een dubbele overwinning nodig om tot het beeld te komen. H.'s rede heeft, behalve het verhalen van enkele treffende parabelen van inspiratie en schoonheid, de grote verdienste, dat hij stimuleert tot het onderzoek naar de beeldwording in verband mèt het beeld, en nieuwe vragen omtrent het zo moeilijk te peilen creatieproces wakker roept.

A. D.

VERVE (Daamen N.V. 1952).

Men kent in Frankrijk en Engeland wel zulke gecombineerde uitgaven waarin gedichten en reproducties van beeldende kunstwerken op elkaar aansluiten. Een dergelijke uitgave is Verve, met medewerking van het Haags Cultureel Centrum verschenen, waarin Bert Bakker en Paul Rodenko

bij twintig reproducties van Haagse kunstenaars gedichten hebben gevoegd. Zulk een syncretisme der kunsten is niet maar, ‚Spielerei' of kalendermethodiek, het kan met aandacht en zorg toegepast zoals hier tot wederzijdse verduidelijking van gelijktijdige kunstverschijnselen en -richtingen (hier de Haagse kunstenaarsgroep van die naam en de moderne poëzie) leiden; maar ook meer directe waarde heeft het, inzover de in onderwerp soms verwijderde teksten en beelden licht op elkaar werpen. Het boek is prachtig uitgevoerd, en de kleuren van het omslag van Dick Elffers zijn een verrukkende introductie tot dit feest van zinnen en geest, dat met aardige groepsfoto's van Emmy Andriesse, en korte biografieën sluit. Jos. de Gruyter en Rodenko typeren de groep of de kunstrichtingen die zich daarin verenigen. De laatste raakt daarbij aan het verschijnsel van het verschil in expressionisme in de perioden na de eerste en de tweede wereldoorlog. Hij stelt de vraag in het algemeen, waarom er geen nieuwe kunst na 1945 is opgetreden, geen 'bevrijding' door de bevrijding van de tweede wereldoorlog geen doorbraak van een nieuwe primitiviteit, als weleer. Als verklaring noemt hij het feit dat er geen barbaarse achterlanden meer bestaan tenzij in de greep van een van de twee wereldpolitieke blokken. Inderdaad kan men soms al menen in 'one world *and* none' te leven: mechanische 'vrijheid' enerzijds, mechanische onvrijheid anderzijds. Maar als (straks) inderdaad de achterlanden er geografisch niet meer zijn, waarnaar een Rimbaud en een Gauguin konden uitwijken, zijn ze er dan toch niet nog altijd in de mens? tegelijk cultuur- en instinctwezen immers, primitief en raté, barbaar en beschaafde (zelfs op beschaafde wijze barbaar). In de mens leeft nog het natuurlijke dier (meer nog ongunstig: de dierlijke natuur) samen met of tegen de cultuurmens in. En al vereffenen primitiviteit en cultuur elkaar geografisch meer en meer, in de wereld, mentaal blijven zij in de mens elkaars tegenvoeters. Rodenko's verklaring doet daarom wat spitsvondig aan, maar zijn curieuse bijdrage maakt er deze levendige en originele uitgave, die ook zonder verklaringen fascineert, niet minder boeiend op.

A. D.

DR P. GEYL, *Reacties*. N.V. Oosthoek's Uitgeversmij, Utrecht, 1952.

Onder deze titel heeft de Utrechtse historicus een aantal studies gebundeld, waarin hij, getuigend van een ruimere dan vakhistorische belangstelling, critisch zijn standpunt bepaalt tegenover enige representanten der Nederlandse cultuur: Groen van Prinsterer, Fruin, Multatuli, Busken Huet, Ter Braak, Du Perron en Romein. Door de ruimheid van zijn belangstelling en de behoefte aan eerlijke krachtmeting, legt Geyl in dit evenals in vorige werken de zo gewenste verbinding tussen vakwetenschap en algemene beschaving. Reeds daarom verplicht het hier gebodene tot dankbaarheid, al zou onze dank nog warmer en guller kunnen zijn, wanneer Schr.'s kennelijke goede wil om te waarderen door zijn waarderingsvermogen werd geëvenaard. Het overwegend critische is bij Geyl echter niet de tegenkant van een oorspronkelijke geest, die ook ruimhartig kan zijn, zoals bijvoorbeeld de door hem als onrijp becritiseerde Ter Braak, die meer recht had simpelweg voor zijn „Reacties" aandacht te vragen, maar niet toevallig stijlvollere titels zoals „Man tegen Man" of „In Gesprek met

de Vorigen" koos. Beschouwen wij als een goed gemiddelde in deze bundel de interessante studie over „Busken Huet als geschiedschrijver", dan treft hierin hoe gemakkelijk Geyl gelijk heeft in zijn kritiek op Huet's gebrekkig begrip van politieke verhoudingen, maar tegelijk hoe weinig afbreuk dit doet aan het boeiend en veelzijdig beeld dat in „Het Land van Rembrand" van de Noord-Nederlandse beschaving gegeven wordt, een beeld dat in zijn geheel nog niet is overtroffen, ook niet door het in zijn soort superieure „Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw" van Huizinga, die in zijn weliswaar veel beknopter bestek ten onrechte geen plaats vond voor een Spinoza en een Christiaan Huygens. Was 't bepaald nodig het dilettantisme in de „Nationale Vertogen" zo breed uit te meten, en geeft het pas Huet zo nadrukkelijk „jingoïsme" aan te wrijven, op grond van antiliberale uitlatingen, die juist in hun bitterheid weinig typerend zijn voor jingoïstische frazeologie? Geyl's eindoordeel over Huet: „toch heeft hij ten slotte in zijn *Land van Rembrand* iets gewrocht, dat, hoe onvolkomen ook, blijvende waarde bezit" klinkt na al het voorafgaande als een schriele, haast afgedwongen, concessie.

Wil men daarentegen de auteur in zijn volle kracht leren kennen, men leze „Groen contra Motley" met de zorgvuldige analyses van dat wonderlijk „geslaagde" werk „Maurice et Barnevelt". Zulke proeven van dichtbij zijn leest blijvend meesterschap doen, bij alle waardering voor het hoger mikkende, toch vooral de wens koesteren dat Geyl zijn tijd en kracht onverdeeld aan de voltooiing van zijn „Geschiedenis van de Nederlandse Stam" moge wijden.

J. S.

ERNST ROBERT CURTIUS, *Französischer Geist im zwanzigsten Jahrhundert.* Francke Verlag, Bern 1952, 527 blz., fr. 22.

Dat de Bonnse hoogleraar Curtius met zijn Europese gezindheid en zijn begrip voor Duitsland én Frankrijk (hij was Elzasser) in Duitsland tijdens het Hitler-régime geen persona grata was en zijn boeken van de markt zag verdwijnen, is begrijpelijk. Dat nu de Zwitserse uitgeverij Francke allerlei werk van hem uit vroegere tijd in herdruk uitgeeft, is voor hem en het publiek verheugend. Zijn *Balzac* en *Kritische Essays* kondigden wij reeds eerder aan; thans ligt een bundel opstellen voor ons, waarin allereerst een herdruk van zijn *Literarische Wegbereiter des neuen Frankreich* (1ste druk 1918), dat de periode 1900—1910, een tijd van opbloei, omvat, is opgenomen.

Op het einde der 19de eeuw heerste ook in Frankrijk decadentie, pessimisme en ondergangsstemming. Zei niet Renan: La France se meurt, ne troublez pas son agonie, en sprak niet Bourget van een: mortelle fatigue de vivre, une morne perception de la vanité de tout effort? Maar gestimuleerd door de Dreyfus-affaire en sterk beïnvloed door Bergson stond in reactie op materialisme en naturalisme in het begin der 20ste eeuw een nieuwe anti-intellectualistische geest op die zich ook in de literatuur openbaarde. In Frankrijk zelf sprak men van een renaissance française, van een renouveau of réveil. Als wegbereider van die nieuwe geest bespreekt Curtius dan Gide, Rolland, Claudel, Suarès en Péguy, die representatieve betekenis hadden, elkander aanvulden en hierin verbonden waren, dat zij de geestelijke grenzen van het oude Frankrijk doorbraken: Gide en Claudel waren vrienden, Rolland met zijn foi inter-

nationale werkte samen met de patriot Péguy. In dit nieuwe willen zag C. ook mogelijkheden om tot goede betrekkingen te komen tussen Duitsland en Frankrijk, die zo noodzakelijk waren voor een Europese verbondenheid. Deze toenadering hoopte hij door zijn boek te dienen. Maar dit nieuwe Frankrijk dat C. zag verrijzen bleek een wensdroom te zijn, het viel uiteen op het ogenblik dat zijn boek het licht zag. In de tijd waarin hij het concipieerde had het werkelijkheid zij het met een labiel evenwicht. De oorlog kwam waarin Claudel zijn haat- en woedeverzen tegen Duitsland de wereld inslingerde. Bovendien vielen de verbondenen uiteen. Gezamenlijk had hun strijd kunnen zijn toen het tegen de gezamenlijke tegenstanders ging. Toen echter de nieuwe krachten zich begonnen door te zetten, kwamen de tegenstellingen van temperament en wilsrichting naar voren. Zo werd de nieuwe Franse geest een stukje historie, waarvan Curtius een rijk beeld geeft. Op de hem eigen heldere en indringende wijze tekent hij met scherpe contouren de wegbereiders, die hij nog altijd ziet als de representatieve. *Französischer Geist* bevat bovendien nog een aanhangsel (waarin het latere werk van Gide e.a. wordt besproken, en herdrukken van opstellen over Proust, Larbaud, Valéry, Maritain en Bremond, waarmee de bundel de eerbiedwaardige omvang van 527 bladzijden bereikt. Het moge hachelijk zijn bijzondere artikelen uit dit boek speciaal te noemen (er is zoveel treffends), maar wel gaarne zou ik willen wijzen op de prachtige bladzijden in het aanhangsel gewijd aan de in ons land veel te onbekend gebleven Charles-Louis Philippe.

K. F. PROOST

Aan dit nummmer hebben o.a. meegewerkt:

ELDERT WILLEMS, geb. 1923, was verbonden aan redactie ENSIE, studeert filosofie, publiceerde in tijdschriften korte essays en gedichten.
ELISABETH AUGUSTIN, geb. 1903, letterkundige, publiceerde o.a.: De uitgestootene 1935; Volk zonder jeugd 1935; Moord en doodslag in Walbynië 1936; vertaalde met F. Augustin werken van Roelants, Walschap, Coolen, Szekely-Lulofs, den Doolaard e.a. in het Duits.
L. VAN DER LAND, geb. 1923, candidaat pol. en soc. wetensch., publicist.
G. J. RESINK, geb. 1915, hoogleraar in de Nieuwe Indonesische geschiedenis te Djakarta, publiceerde over rechtsgeschiedenis en, eerder in dit tijdschrift, verzen.
JAN VAN ZUTPHEN, geb. 1863, de bekende voorzitter van „Zonnestraal", was reeds in de vorige eeuw voorzitter van de soc.-dem. diamantbewerkersveren. Amst.; was o.a. 25 jaar lang secretaris Algem. Ned. Diamantbewerkersbond, had zitting in nationale en intern. vakbondsbesturen, richtte mede op, werd voorzitter en ere-voorzitter van Koperen Stelenfonds enz.

De Kroniek
van Kunst en Kultuur

is onontbeerlijk voor ieder die op de hoogte wil blijven van kunstmanifestaties in binnen- en buitenland

*

Rijk geïllustreerd, prima verzorgd *met* een keur van de beste internationale medewerkers

*

Jaarabonnement fl. 16.— resp. frs. 290.— (f.p.p.). Voor bepaalde categorieën van jongeren fl. 11.— (f. p. p.)

*

Gratis proefnummer verkrijgbaar bij Uw boekhandelaar of bij

UITGEVERIJ CONTACT
Amsterdam-Antwerpen

Desiderius Erasmus

HET LOF DER ZOTHEID

Van het omvangrijke oeuvre, dat Erasmus heeft nagelaten, is niets feller levend gebleven dan dit boek, dat hijzelf als beuzelarij beschouwde. Dit geschrift, dat omtrent 1511 de wereld werd ingezonden, is gedrukt en herdrukt en in alle cultuurtalen vertaald en talrijk zijn degenen, die van heel het werk van de grote humanist, niets anders weten te noemen dan zijn Moriae Encomion.

Vert.: Mr B. J. Kan
Tekeningen van Hans Holbein
13e druk - 192 blz.

Uitgave
WERELDBIBLIOTHEEK
Amsterdam-Antwerpen

Verkrijgbaar in de boekhandel

KUNSTUITGAVEN VAN DE WERELDBIBLIOTHEEK

DR A. VAN DER BOOM: *Hedendaagse Prentkunst in Nederland.* 100 Repr. van etsen, tekeningen, gravures, houtsneden en litho's. 24 x 16 cm. 153 blz.

DR A. VAN DER BOOM: *Acht Vlaamse en Nederlandse houtgraveurs.* Inleiding tot het werk van N. Degouy; D. Acket; Luc de Jaegher; Nic. J. B. Bulder; D. van Gelder; Th. Mauve; P. G. Rueter en S. L. Hartz. 24 x 16 cm. 40 blz. tekst, 64 blz. ill.

PROF. DR. J. C. VAN GELDER: *De aardappeleters van Vincent van Gogh.* 28 blz. Vele ill., waarvan één in vierkleurendruk. Formaat 30 x 21 cm.

JUST HAVELAAR: *Vincent van Gogh.* 90 blz. en 45 ill., waarvan vier in kleurendruk. 5de dr. Formaat 27 x 20 cm.

DR G. J. HOOGEWERFF: *Verbeelding en Voorstelling.* 3de herz. dr. 344 blz. 50 ill. op kunstdrukpapier.

C. VAN MANDER: *Het Schilderboek.* 4de dr., bezorgd door Prof. Dr G. S. Overdiep en A. F. Mirande. 240 blz. tekst, 192 blz. afbeeldingen. Form. 27.5 x 20 cm.

PROF. DR AUGUST VERMEYLEN: *Van de Catacomben tot Greco.* (Geschiedenis van de Europese plastiek en Schilderkunst in de Middeleeuwen en de Renaissance). 3de dr. 502 blz. 500 afb. Form. 27 x 20 cm. Bandontwerp: G. Rueter.

JOHAN SCHWENCKE: *Het Exlibris in Nederland.* 2de dr. 48 blz. 84 afb. Form. 30 x 21 cm.

JOHAN SCHWENCKE: *Exlibriskunde.* 172 blz. 273 ill. Luxe uitgave op form. 30 x 21 cm.

JOHAN SCHWENCKE: *Het Exlibris in Italië.* 48 blz. 100 afb. Form. 30 x 21 cm.

Vraagt catalogus

WERELDBIBLIOTHEEK N.V.

Amsterdam — Adm. de Ruyterweg 545

Antwerpen — Lange Koepoortstraat 2

Verkrijgbaar bij de boekhandel

ADMIRAAL DE RUYTERWEG 545 — AMSTERDAM-W.

444 11-52-10000